

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

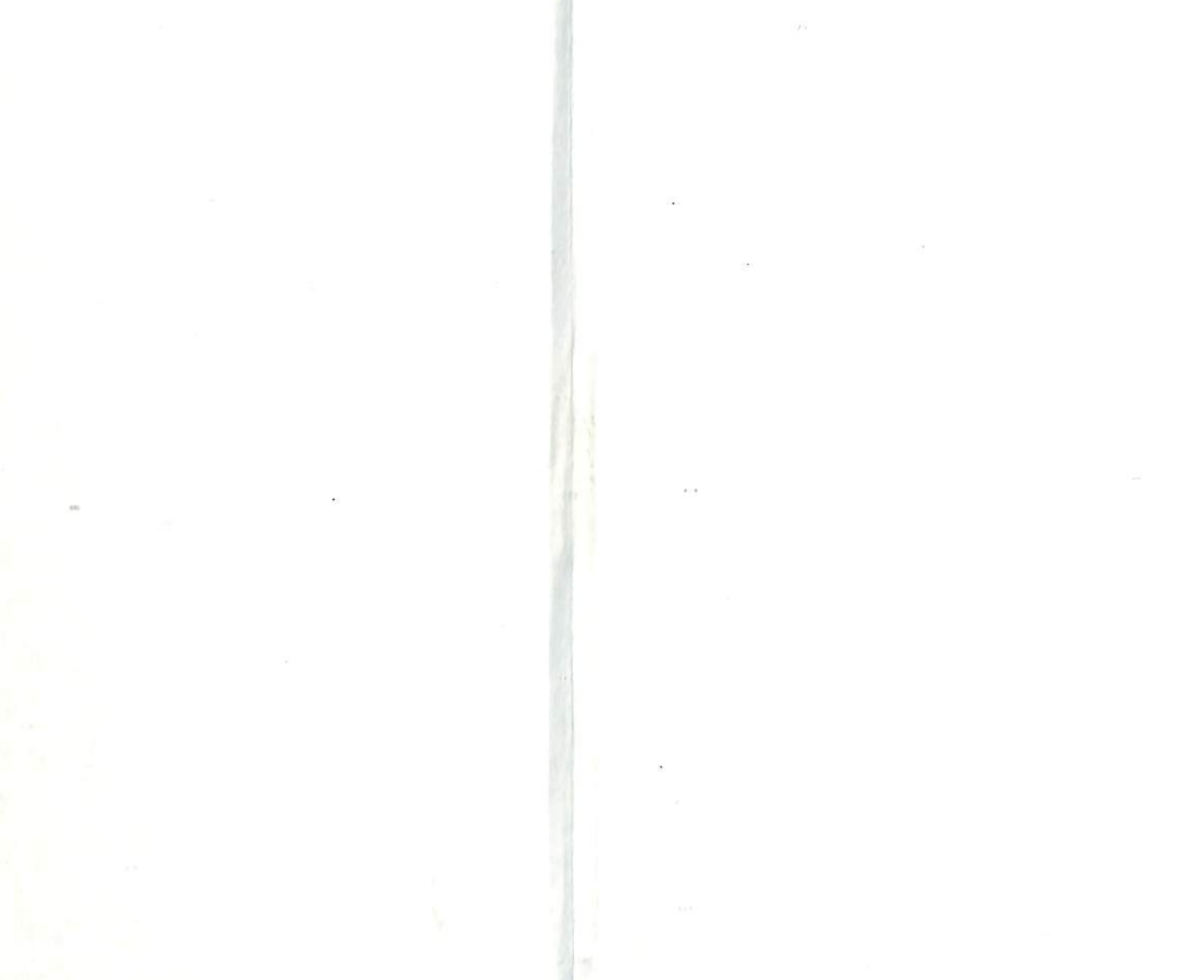
You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

910.4

U-52

ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ՋԲՕՍԱԼԻ

Տ Ե Տ Ր Ը Կ Ն Ե Ր

Ժ. Գ. Ժ. Ժ. Ժ.

ՓԵՌՆԱՆԳ ԳՈՐԳԷՅ.

Կ Ա Մ

ՄՆԻՐՍԻԿՈՅԻ ԼՈՆՈՒԻԼԸ

ԻՐԵԻ ՀԱՐՈՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՔՐԻՍՏԱՓ. ԿՈՂՄԻՈՍ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Հ. ԿՂՆՄԱՅ ՍԻՊԻԼԵԱՆ

ՄԽԻԹ. ՈՒԽՏԷՆ

ՀԱՏ. Ա.

ՎՆԻՆՆԸ

ՊԱՇՏՊԱՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՒՄՆԻ ՎԱՆՔԸ

1851 ՌՅ.

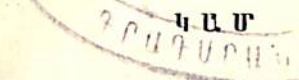
910.4

Ս-52

10 NOV 2011

910-4
4-52
120

ՓԵՌՆԵՆԻ ԳՈՐԳԷՑ,

ՄԵՔՍԻԿՈՅԻ ԸՌՆՈՒԻԼԸ

ԻՐԵՆԻ ՀԱՐՈՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՎՐԻՍԵՓ ԿՈՂՄԻՈՍ

ԱՇԽԱՏԱՄԻՐՈՒԹԻՒՆ

Հ. ԿՂՆՄԵՅ ՍԻՊԻԼԵՆԵ

ՄԻԹ. ՈՒՍԵՆ

3743

9

Հ. ԿՂՆՄԵՅ
ՍԻՊԻԼԵՆԵ

ՎՃԻՆՆԸ

ՊԱՇՏՊԱՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԱՆԻԸ

1851 ՌՅ.

ՆՈՐ Աշխարհքին զիւտին եւ աշխարհակալութեան պատմութեան մէջ՝ Վորմբուսի գործքերէն վերջը՝ անշուշտ ամենէն երեւելին է Գորդեղին ձեռքը՝ Վեքսիկոյի կայսերութեան գտնուիլն ու Սպանիացւոց իշխանութեան տակ մտնելը։ Անոր համար Ամերիկա գտնողին պատմութեանն ետեւ՝ պատշաճ սեպեցինք աս Վեքսիկոյի առնուելուն պատմութիւնը հրատարակել, որն որ միանգամայն առջինին իբրեւ շարունակութիւն մըն է եւ անոր չափ հետաքրքրական, մանաւանդ թէ զանազան նկատմամբ՝ անկից աւելի զարմանալի։ Բայց բուն պատմութիւնը չսկսած՝ հարկ է որ Վեքսիկացւոց վրայ համառօտ տեղեկութիւն մը տանք։

Առաջին պատմիչներուն քննութեան համաձայն՝ Անհաւազի (Նոր Սպանիայի) Գորդեղ բնուած պատերազմասէր ու վայրենի աղբը՝ Քրիստոսի 667 թուականին՝ հեմակուան Վեքսիկոյի կողմերը կարգաւորեալ ընակութիւն ու հասարակութիւն մը հաստատեց։ Աս հասարակութիւնը կամաց կամաց թագաւորական կերպ մը ստացաւ, որն որ չորս դար տեւելէն ետեւ՝ ուրիշ զօրաւոր ցեղի մը տեղի տուաւ, ան ալ վերջապէս Վեքսիկացւոց յարձակմամբ վաճառուեցաւ եւ երկիրն անոնց ձեռքը թող տալու ստիպուեցաւ, որոնք Գեղեզոյի լճին քով հաստատուեցան ու Վեքսիկոյ հռչակաւոր քաղաքը հիմնեցին։ Տեղացւոց աւանդութիւններէն կ'երեւայ որ աս վերջիններուն գաղթականութիւնը հազիւ երեք դար հնութիւն ունէր, եւ Մոնդեզումա՝ որն որ Սպանիացւոց հին մտած ժամանակը կը տիրէր, իններորդ թագաւորնին էր։

Հին պատմիչներն աս աշխարհակալութեան դժուարութիւններն ու արդիւնքը բարձրացնելու համար՝ Վեքսիկացւոց քաղաքականութեան աստիճանը չափազանց եւ զանակաւ մը նկարագրեցին եւ անոնց կառավարութեան ու օրինաց կերպը խիստ զարմանալի երեւցուցին։ Բայց անկարելի կ'երեւայ որ այնչափ քիչ ատենուան մէջ՝ նոյն պատմիչներուն ըսածին չափ յառաջադիմութիւն ունեցած ըլլան։ Թեպէտ աս ալ խոստովանելու է որ Ամերիկայի ժողովրդոց մէջ Վեքսիկացիք ամենէն աւելի յառաջացած

ու ծաղկած էին: Սեպհակած ընչից եւ ստացուածոց իրաւունքը՝ որն որ ուրիշ վայրենի աղգաց մէջ անձանթէր, Մեքսիկացոց մէջ ճշդիւ կը ծանցուէր ու կը յարգուէր: Նոյնպէս վաճառականութիւնը ծանօթ ու յարգի էր: Քաղաքներուն ու շէնքերուն բազմութիւնն ու չափաւոր գեղեցիկութիւնն աս բաժնեբնուս յայտնի վկայութիւն կու տան եւ Մեքսիկացոց քաղաքականութեան վրայ բաւական դաղափար կ'ընծայեն:

Իրենց կրօնին անգթութիւնը մարդը սաստիկ կը սոսկացնէ: Մարդազոհի յաճախութիւնն ու անոր զանազան արարողութիւններն իրենց անգթութեանցը յայտնի ապացոյց են: Իրենց գլխաւոր կուռքը Պատերազմի անագորոյն աստուածն էր, որն որ իրենց հետ հաշտ բռնելու համար՝ իրենք զիրենք անյուր տանջանքներու տակ կը ձգէին. բայց մարդազոհն ան ամէն տանջանքները կը դէռազանցէր, ինչու որ երբեք մտածարները մարդու արիւնէ կը ըղար: Տարէէ տարի զոհուած մարդիկներուն ճիշդ համրանքը դիտնալն անկարելի է. սակայն ամենէն նուազ զճողներն ալ 20,000 հոգիէն պակաս չեն դներ: Իսկ սպաննելու եղանակը՝ տօներուն ու գերիներու աստիճանին համեմատ էր: Երբեմն ջրի մէջ կը խղդէին, երբեմն անօթութեամբ կը մեռցնէին, երբեմն ալ իրարու հետ կուռելով կը հանէին, Հռոմայեցի սուսերամարտիկներուն նման: Աս վերջին տեսակ մահն ամենէն պատուաւորը կը սեպուէր եւ յաղթողն ըստ մեծի մասին կ'աղատէր: Բայց հասարակօրէն գործածուած եղանակը՝ տաճարի սեղանին վրայ մորթելով սպաննելն էր:

Չոհ մատուցողները վեց հոգի էին. ասոնք խեղճ զոհը մերկացնելէն ետքը՝ դէպ ի սեղան կը քաշէին. մէջերէն չորս հոգի ձեռուքներն ու ոտուքները մէկն ալ դուռը հաստատուն կը բռնէր, իսկ իրենց մեծը քարէ դանակով մը կուրծքին զարնելով ու ձեղքելով՝ սիրտը դուռ կը հանէր ու կուռքին կ'ընծայէր, կարծելով որ անով կը կերակրի: Չոհին արիւնէն կուռքին շրթուքներն ու տաճարին դռները կը ներկէին: Եթէ զոհուողը պատերազմի մէջ բռնուած գերի մ'ըլլար, աս նուէրը լմինաբուն պէս՝ գլուխը կը կարուէր ու մարմինը՝ գերի բռնողին կը տրուէր, որն որ խաշելով իր ընտանեաց ու բարեկամներուն հետ կ'ուտէր, որոնք անհամբերութեամբ աս խնջոյքին մանակիցը ըլլալու կը բաղձային: Օբումանք՝ որ նոյն կողմերուն ամե-

նէն կատարել ցեղն էին, զոհուածին միտ կտոր կտոր կ'ընէին ու ծախու կը հանէին:

Ստորին աստուածներուն պաշտօնն ալ նոյնպէս էր. ասոնց պատկերները միշտ ահաւոր ու տոկալի կերպարանք մը կ'ունենար: Ուստի եւ Մեքսիկացոց պաշտօնն իրենց վախէն շարժեալ ըլլալով՝ նոյնպիսի արիւնարբու սպասներով անանկ անգութ՝ աստուածներուն բարկութիւնն ինքցնելու կը ջանային: Աս բան շատ արդէլք կ'ըլլար թէ՛ քաղաքականութեան մէջ յառաջանալու եւ թէ՛ ընկերական յարաբերութեան ընդարձակութիւն: Կոր Աշխարհքին ամենէն աւելի ծաղկեալ աղչն՝ ամենէն աւելի վայրենի ու անգութ էր, եւ իրեն կրօնի պաշտամունքն ամենէն վայրենի աղգաց մէջն ալ քիչ կը գտնուէր:

Թէպէտ պատմիչները Մեքսիկացոց քաղաքականութեան վրայ խիստ առաւելաբանութեամբ խօսած են, ի վերջոյ այսր ամենայնի ըլլոր պատմութեան ընթացքէն ալ կ'երեւայ որ բաւական կարգաւորեալ կառավարութիւն ու վարչութիւն մ'ունէին: Ոստիկանութեան պաշտօնն ըստ բաւականին կարգաւորեալ էր: Սուրհանդակները կայսեր հրամանները տէրութեան մէկ կողմանէ մէկալ կողմը սաստիկ արագութեամբ կը հասցնէին, նոյնպէս ամէն լռելը շուտ մը մայրաքաղաք հասցնելու միջոցները կարգի դրուած էին: Չանաղան պաշտօնակալներ քաղքին հանդարտութեան միտ կը դնէին ու ժողովրդեան դատաւորութիւն կ'ընէին: Ստացուածոց տուրքերն արդարութեամբ բաժնուած էր, նոյնպէս վաճառատեղիները դրուած ապրանքներուն հարկերը կարգով կանոնով կը ժողվէին: Ամէն մարդ զխանավով որ հասարակաց մուտքն աւելցնելն իր պարտքն է, առանց դժուարութեան հարկեր կը վճարէր: Աս տուրքերը թէ՛ երկիրն բերքերէն ու թէ՛ զանազան ձեռագործներէն էր, որոնք տէրութեան համբարանոցները ժողվելով՝ կայսրն անոնցմով իր պալատին ծախքը եւ պատերազմի ու խաղաղութեան ժամանակ զինուորաց հազուստն ու ապրուստը կը ճարէր:

Կառավարութեան կերպը միապետական էր, բայց իշխանութիւնը միշտ մի եւ նոյն չէր: Յառաջագոյն շատ չափաւորուած էր եւ աւելի նահապետական ձեւ մ'ունէր. բայց քանի որ երկիրն ընդարձակեցաւ, տէրութեան զանձն աւելցաւ եւ քաղաքականութիւնն յառաջացաւ, իշխանութիւնն ալ աւելի զորացաւ, մինչեւ վերջապէս ինքնիշխան

ու բացարձակ եղաւ, ինչպէս որ Սպանիացւոց հոն մտած
 ժամանակն էր: Մոնղեղու մային աշխարհակալութիւններն
 ու ձիւրքեր տէրութիւնն ընդարձակեցին եւ սահմանակից
 պարսիկ հասարակութեանց ու իշխաններու անկախութիւնն
 երթալով ընկճեցաւ, որոնք վերջապէս իրեն հարկատու ը-
 լալու ստիպուեցան:

Մէքսիկայի թագաւորութիւնն ընտրութեամբ էր .
 իսկ ընտրողները վեց հոգի էին, որոնք թէ՛ ազնուականու-
 թեամբ ու թէ՛ իրենց ձրիքը համար նշանաւոր անձինք
 կ'ըլլային: Գեղեճգոյն ու Գաղուպայի ցեղապետները միշտ
 ընտրողներուն մէջ մտնելու իրաւունք ունէին. իսկ մէկալ-
 չորսերն ընտրութեամբ կ'որոշուէին: Ընտրողները գրեթէ
 միշտ մեռնող թագաւորին ցեղէն մէկը կ'ընտրէին, բայց
 աւանց ծննդեան կարգին նայելու՝ աւելի յարմար ու յա-
 ճողակ երեւցածը կ'ընտրէին: Թագաւորին ընտրութեան
 հետ շատ հանդէսներ ու սովորութիւններ կապուած էին,
 որոնցմէ ամենէն նշանաւորն ան էր՝ որ նոր թագաւորը
 պատերազմ մը պիտ'որ ընէր, որպէս զի գերիներ բռնէ ու
 պատերազմի աստուածին զոհէ:

Մոնղեղու մասն թիւ անհամար սպասաւորներ ու-
 նէր, որոնք մեծ հոգաբարձութեամբ իրեն կը ծառայէին,
 այնպէս որ Նոր Աշխարհքին մէջ աս տեսակ արքունական
 կարգաւորութիւն ուրիշ տեղ չէր տեսնուեր: Ինք երեք
 ժողովք ունէր, որոնք տէրութեան օգտին ու յառաջա-
 դիմութեան վրայ իրեն խորհուրդ կու տային: Տէրութեան
 զանձապետը մէկալ պաշտօնատիրներէն աւելի մեծ պատիւ
 ու յարգ ունէր եւ թագաւորին ու տէրութեան բոլոր
 հարստութիւնն անոր ձեռքն աւանդուած կ'ըլլար:

Գեասպաութիւնն ալ իրենց մէջ մեծ պաշտօններէն
 մէկն էր, եւ միշտ երեւելի մարդիկ կ'ընտրուէին: Գես-
 պանաց անձն անբռնաբարելի էր, ամէն անցած տեղերինն
 մեծ պատիւ ու փառաւոր ընդունելութիւն կը գտնէին եւ
 ճշդիւ թագաւորին անձը կը ներկայացընէին:

Մէջերինն պատուոյ աստիճաններ ալ կային, որոնց-
 մէ իրենց յառաջադիմութիւնը կ'երեւայ: Վայրենեաց
 մէջ միայն անձնական քաջութեան ու զօրութեան համար
 պատիւ ու յարգ կը ստացուի. բայց երբ որ հասարակու-
 թիւն մը կարգաւորելու եւ յառաջ երթալու կը սկսի,
 բարդական զօրութիւնը բնական զօրութիւնէ աւելի յարգ
 կ'ունենայ ու աստիճանի զանազանութիւն կը խոթէ:

Մէքսիկայի մէջ աս կարգերուն ու զանազանութիւններուն
 մեծ մտադրութիւն կ'ըլլար. նոյն իսկ ազնուականները զա-
 նապակ կարգ բաժնուած էին, զորոնք Սպանիացիները շատ
 անգամ կը շփոթէին՝ ընդհանուր անուամբ մը ցեղապետ
 (cacique) կոչելով: Ազնուականութեան ամենէն բարձր
 աստիճանին հասնելու բաղձացողը թէ՛ նշանաւոր ու ե-
 ըւելի ցեղէ մը սերած պիտ'որ ըլլար եւ թէ՛ մեծ արդիւնք
 ու արժանաւորութիւն պիտի ցուցնէր: Ամբողջ տարի մը
 կը փորձուէր իր աւաքինութիւնը, որպէս զի հաստատու-
 թիւնն ու քաջարտութիւնը ցուցուի:

Տէրութեան երկիրները երեք մաս բաժնուած էին,
 թագաւորին, ազնուականաց ու հասարակ ժողովրդեան
 մէջ: Թագաւորն իր երկիրներուն եկամբէն տաճարներն ու
 քրուերը կը պահպանէր: Որպէս զի ամէն հասարակութեանց
 երկիրներուն սահմաններն արդէկ որոշուի ու վրան վիճ-
 լէ, տաճարներուն մէջ ամէն մէկուն սեպհական չեղիւն
 պատկերները զանազան գոյներով քաշուած կը պահուէր:
 Ազնուականաց կալուածները ժառանգութեամբ որդւոց
 որդի կ'անցնէր: Նոյն կալուածներն ընտանեաց անդրանկին
 կ'անցնէին, բայց եթէ հայրը զանդրանիկն անյարմար կը
 դատէր, կրնար կրտսեր որդիքներէն ամենէն յարջալիկ ըն-
 տրել ու իրեն մառանգ ընել, ան պարտաւորութեամբ՝ որ
 իր մէկալ եղբարց պատուաւոր սպորուստը հոգայ:

Մէքսիկացւոց օրէնքները պարզ էին, բայց սաստիկ
 կիստ. շատ յանցանքներ՝ որոնց Եւրոպայի մէջ հազիւ
 թեթեւ պատիժ մը կը տրուի, հոս մահուամբ կը պատ-
 ժուէին. եթէ մէկն իր սեռին սովորական եղած ձեւը փո-
 խը կը կատուէր: Նոյնպէս բարոյից դէմ եղած անկար-
 դութեանց պատիժը մահ էր: Զինուորաց կանոններն ալ
 խիստ էին:

Մէքսիկացւոց արուեստներուն աստիճանին վրայ
 վիճ կայ: Իրենց նկարած պատկերները՝ որոնց վրայ Սպա-
 նիացիք այնչափ կը զարմանային, հանդարտութեամբ ու
 մտադրութեամբ քննողի մը զարմանքը շատ չէն շարժեր.
 իրենց ոսկիէ ու արծրթէ զարդերը, նմանապէս մարդու եւ
 կենդանեաց նկարները՝ բնականին հետ քիչ նմանութիւն
 ունին: Բայց աս ալ ստորգ է թէ որչափ ալ խոշոր ու
 անարուեստ ըլլային, Սպանիացւոց զարմանքն ի հարկէ կը
 շարժէին, որովհետեւ Ամերիկայի ուրիշ կողմերն ամենեւին
 անոնց չափ արուեստ տեսած չէին: Բայց ամենէն աւելի

անոնց զարմանքը գրգռեց՝ Մեքսիկոյի պաշարման ատեն իրենց պաշտպանութեան համար ցուցուցած գործունէութիւննին, զանազան ամբուլթիւններ կանգնեցնին ու բանեցուցած պատերազմական հնարքնին, որոնցմէ բաւական կ'իմացուի թէ սրչափ սրատեսութիւն ու ժրութիւն ունէին, որն որ վայրենի ազգաց մէջ չիտեսնուիր:

Համառօտ ընելու համար՝ յայտնի է որ Մեքսիկացիք քաղաքական յառաջադիմութեան ճամբան բռնած էին ու երթալով կը յառաջանային. սակայն նոյն ատենուան Էւրոպայի ազգաց եւ ոչ ամենէն ետ մնացողներուն հետ կրնային բաղդատուիլ: Մեքսիկոյի առնուելու ժամանակն աս ժողովուրդը պատերազմատէր էր, եւ երկրագործութեան, վաճառականութեան, օրէնտրութեան ու արուեստից սկզբնական ծանօթութիւններն ունէր. բայց միանգամայն այնպիսի տգիտութեան մէջ ընկղմած էր եւ անանկ բարբարոսական սովորութիւններ ունէր, որ կատարեալ քաղաքականացեալ ազգաց կարգն անցընելն անկարելի է:

Առջեւի պատմութիւննիս աւելի դիւրմբումնելի ընելու համար աս նախաշաւիղ ծանօթութիւնները տալէն ետեւ կը սկսինք ան երեւելի մարդուն վարքն ու քաջութիւնները պատմել, որոնք անշուշտ մեծ զարմացման արժանի են, եւ որոնցմէ ամէն մարդ բաւական խրատ ու օգտակար խորհրդածութիւններ ընելու նիւթ կը գտնէ:

Աս գրուածքին մէջ մեզի առաջնորդ առած ենք Հենրիկոս Լըպրէօնին նոյն նիւթին վրայ գրած պատմութիւնը, որն որ բաւ մեծի մասին թարգմանած ենք, բայց բոլորն ուրիշ երեւելի մատենագիրներու՝ մանաւանդ Սյուսին ու Ռոպերդանին հետ բաղդատելով, տեղ տեղ համաօտոյնելով կամ ընդարձակելով, տեղ տեղ աւելորդ սեպած կտորնիս մէկդի ձգելով եւ ուրիշ տեղեր պակաս սեպածնիս աւելցնելով:

Փ Ե Ռ Ն Ե Ն Դ Գ Ո Ր Դ Է Ջ

Կ Ա Մ

Մ Ե Ք Ս Ի Կ Ո Յ Ի Ը Ռ Ն Ո Ւ Ի Լ Ը

Ը

Փեռնանդ Գոբրեյէն Նոնելլը, ինքուին ու երկրորդ գոնիւնը:

Ընծաւօթ երկիրներ դտնելու եւ աշխարհակալութիւններ ընելու եռանդը՝ հնդեոսասաներորդ ու վեշտասաներորդ դարու մարդիկներուն սեպհական նկարագիրն եղաւ: Քրիստափոր Կոլումբոս իր մտաց սրութեամբն ու հնարագիտութեամբը Նոր Աշխարհքը դտնելէն ետքը, Սպանիացւոց եռանդուն ոգին նոր կենդանութիւն մը ստացաւ ու ամենուս սրտին մէջ նոր երկիրներ դտնելու եւ հարստութեան նոր աղբիւրներ բանալու յոյսը գրգռեցաւ: Ամենէն ստորին աստիճանի եւ ողորմելի ու ձիւք չունեցող մարդիկ ալ յանդգնական գործքերու ձեռք կը զարնէին, եւ շատ անդամ իրենց յուսացածէն աւելի կը յաջողցնէին: Խաչակրաց պատերազմներուն ու Ասպետաց հռչակաւոր դարերուն՝ այսպիսի առանձնական զինուորական արշաւանքներ յաջորդեցին:

Նոր Աշխարհքն իբրեւ մեծ թատր մը կրնանք մտածել, ուր որ պատերազմական ձիւք ունեցողներն իրենց յաջողակութեան փորձը կը ցուցնէին: Աս տեսակ յաջողութիւն եւ փառք վնասուելու ելած բազմութեան մէջէն շատ զօրապետներ՝ պատմութեան մէջ իրենց անունն անմահացուցին, բայց ա-

սոնց մէջ՝ Կոլմբոսէն ետքը՝ առաջին տեղն իրաւամբ կրնանք Փետանոյ Գորդէզին նուիրել:

Փետանոյ Գորդէզ, 1485ին Էտրէմուտուրայի Մե-տէլին քաղաքը, աշուական բայց աղքատ ծնողք-ներէ աշխարհք եկաւ: Տոն Մարդին իր հայրը պղտի-կութենէ տղուն ցուցուցած նշաններէն խմանալով որ մեծ ձիբք ունի, եւ եթէ աղէկ կրթութիւն ստա-նալու ըլլայ՝ անուանի եւ հարուստ մարդ կրնայ ըլ-լալ, միտքը դրաւ որ անոր կրթութեան հոգ տանի. եւ նոյն ատենէն՝ զինքը փաստաբանութեան աւելի համաձայն սեպեց: Ստուգիւ ալ տղան մեծ աշխու-ժութիւն ու մուսց սրութիւն ունէր. վրան ազատ ու համարձակ խօսակցութիւն եւ խոհեմութիւն մը կը տեսնուէր եւ այնպէս կը կարծուէր որ եթէ օրինաց գիտութիւն սորվի՝ երեւելի անձ մը կրնայ ըլլալ:

Աս փախճանաւ հայրը զինքը Սպլամանդայի հռչա-կաւոր համալսարանը խրկեց. Գորդէզ նոյն ատեն տասնուչորս տարեան էր: Թէպէտեւ շուտով յառաջ երթալու ամէն պահանջուած ձիբքն ունէր, ի վերայ այսր ամենայնի այնչափ փոյթ չտարաւ. իր կրակտ ընութիւնը՝ դպրոցական ճշգրութիւններուն ու նստու-ղական կեանքի յարմար չէին: Երկու տարի հասն կե-ցաւ ու բաւական յառաջ ալ դնաց. բայց աս տե-տակ կեանքն իրեն խառնուածին անտանելի դալով՝ ալ չկրցաւ երկայն ատեն համբերել, ուստի դպրոցը թող տալով իր հօրը քօլը դառնալու պարտաւորե-ցաւ: Հոն իր յօժարութեան համաձայն՝ զենք դոր-ժածել, սուր խողովնել, ձի հեծնալ սորվեցաւ. իր ախորժած զբաղմունքը՝ պատերազմական խաղերն էին: Մարմնոյն կազմուածքն այնպէս զօրաւոր էր, որ ա-մէն խիստ ու աշխատաւոր դորձերբու կը դիմանար: Իր քաղցր վարմունքն ու ճարտարախօս լեզուն՝ ամե-նուն սիրաւ կը յափշտակէր:

Գորդէզ իր երիտասարդական հասակին մէջ՝ պատերազմներու մէջ քաջութիւն ընելէն եւ փառք ու պատիւ ստանալէն ուրիշ մտածմունք ու բաղձանք մը չունէր: Հայրն իսկզբան բոլոր զօրութեամբ անոր աս բաղձանքին դէմ զենեցաւ. բայց քաղաքական պաշտօնի մը դնելու յոյսը բոլորովին ոչնչանալէն ետքը՝ վերջապէս զինուորական արուեստի մէջ մտնե-լու հաւանութիւն տուաւ: Պարագաներն ալ անանկ յարմար եկան որ քիչ ժամանակուան մէջ զինուորա-կան մեծ պաշտօնի եւ բախտի կրնար հասնիլ: Ա-մենուն ուշադրութիւնն Իտալիայի պատերազմներուն վրայ էր, ուր որ Կոնզալվ Գորտովացոյն անունն ա-մենուն բերանն էր: Գորդէզ՝ Իտալիայի մերձաւորու-թիւնը եւ Կոնզալվին փառքը տեսնելով՝ միտքը դրաւ որ անոր դրօշին տակ պատերազմի. բայց նոր կազմուած բանակի մը հետ ճամբայ ելլելու Իտալիա երթալու ժամանակը մօտիկցած ատեն՝ ինք ծանր հիւանդանալով՝ միտքը դրածը չկրցաւ յառաջ տանիլ:

Աս միջոցիս Տոն Նիգոլա տէ Օվանտոյ Սպանիո-լայի կառավար դրուեցաւ. ստով Գորդէզին հայրն իր որդւոյն ապագայ վիճակին վրայ մեծ յոյս ստա-ցաւ. որովհետեւ Օվանտոյ իր աղջականն ըլլալով՝ կը յուսար որ անոր պաշտպանութեամբն ու խնամ-քօլը՝ Գորդէզ մեծ պաշտօնի մը կրնայ հասնիլ եւ իր մեծ ձիբքերը յայտնելու շատ առիթներ կը դտնէ: Աս մտածութիւններն իր որդւոյն յայտնեց, որն որ ամենայն եռանդեամբ ու սիրով ընդունեցաւ եւ ան-համբերութեամբ Նոր Աշխարհք երթալու ժամանա-կին կը սպասէր: Հուտ մը Օվանտոյին ժողոված բախ-տախնդիրներուն ցանկին մէջ դրուեցաւ. բայց ճամ-բայ ելլելէն քանի մ'օր յառաջ դուրսը դժբախտու-թիւն մը դալով՝ դարձեալ իր ընտանեացը քօլ մնալու ստիպուեցաւ:

Երկու տարի ետքը նոր արշաւանք մ'ալ պա-

տրաստուած Ըլլալով՝ նոյն յարմար առթով Գորդէզ 1504ին տանուէնը տարւան Ս. Գոմինիկոս կղզին հասաւ: Օվանտոյ զինքը շատ սիրով ընդունեցաւ եւ իր որդւոյն պէս վճան հոգ տարաւ ու ամէն առթի մէջ անոր վրայ ունեցած սէրը կը յայտնէր. իրեն շատ երեւելի եւ շահաւէտ դործքեր ու պաշտօններ ալ յանձնեց: Աս մեծ շնորհքներն, որոնք շատ մարդիկ գոհ ընելու բաւական էին, Գորդէզին փառասիրութիւնը չէին կրնար յագեցընել: Խեղքը միտքը՝ վտանգաւոր եւ արտաքոյ կարգի արշաւանքներու, զինուորական նահատակութիւններով անուն ստանալու ետեւէ էր. եւ որովհետեւ գաղթականութեան ներկայ վիճակը՝ Գորդէզին զինուորական ախորժակին եւ յօժարութեանցը յարմար չէր, անոր համար միշտ տրտում տխուր կը կենար եւ իր վիճակն իրեն ծանր կու դար:

Վիչ մը ետքը՝ Օյետա ու Նիգուեզա՝ ցամաքի վրայ նոր երկիրներ գտնելու եւ գաղթականութիւններ հաստատելու յուսով արշաւանք մ'ընելու ձեռք զարնելով՝ Ս. Գոմինիկոս կամ Սպանիոլա կղզին գտնուող բազմաթիւ բախտախնդիրներուն փառասիրութիւնն ու եռանդը սաստիկ բորբոքեցաւ: Գորդէզ ալ՝ որ իր պաշտպանը Օվանտոն կորսնցուցած էր, անտարակոյս աս արշաւանքին կ'ընկերանար, եթէ ծանր հիւանդութենէ մը արգելուելով՝ տեղը մնալու չստիպուէր: Աս երրորդ անգամն էր որ աւջեւն եկած յարմար առիթը կը ստիպուէր մէկդի թող տալու. բայց իր պատուական կեանքն աւելի մեծ, աւելի բարձր բախտի մը սահմանուած է եղեր:

Օյետային ըրած արշաւանքը յաջող վախճան մը չունեցաւ. իր ընկերաց գրեթէ ամէնքն ալ մէկ տարւան միջոցին մէջ մեռան եւ իրենց քաջութեան ու անտանելի աշխատութեանց պատուը չկրցան վայելել. միայն Տարիենի ծովածոցին մէջ փոքր եւ

սկար գաղթականութիւն մը հաստատեցին: Գորդէզ Աստուծոյ շնորհակալ եղաւ որ այսպէս յայտնի մահունէ զինքն ազատեց. ի վերայ այսր ամենայնի իր երիտասարդութեան գեղեցիկ օրերն, իր ազնիւ տարիները՝ խաղաղութեամբ ու պարսպ տեղ անցընելուն վրայ մեծապէս կը ցաւէր ու կը տրամէր: Հարստութիւն ունէր, որովհետեւ ընդարձակ երկրի եւ բազմաթիւ գերիներու տէր էր. Բայց ինչ պիտի ընեմ, կ'ըսէր, աս հարստութիւնը. որովհետեւ փառաց կը ցանկար, քաջութիւններ դործելով անունն անմահացընել կ'ուզէր:

Եւր որ 1511ին՝ Տիեկոյ Այովբոս՝ որն որ Օվանտոյին յաջորդն եղած էր, Գուպա կղզոյն տիրելու առաջարկութիւնն ըրաւ. Գորդէզ՝ ասանկ գեղեցիկ ու պատուական առիթ մը ձեռքէ չփակցընելու համար՝ ամէն միջոց ի գործ դրաւ: Իրօք ալ Տիեկոյ Ալեքսիուէզին, որն որ ան արշաւանաց գլխաւորն էր, ատենադպրի պաշտօնը ձեռք ձգեց:

Ալեքսիուէզ Սպանիոլա կղզին բնակած ատեն՝ իր խոհեմ ու արդար ընթացքովն եւ պատուական բնութեամբը մեծ համարում ստացած էր: Ասանկ գլխու մը առաջնորդութեամբը Գորդէզին բնական ձիրքերն աւելի կատարելագործուեցան, եւ իր կենաց արտաքոյ կարգի ղեկը բերուն մէջ՝ իրեն մեծապէս օգնեցին:

Գուպա կըսոյն առնուիլը: — Գորդէլ՝ նոր երկրորդ երկր-
արլասանց հրահանար իճարսի:

Սպանիացիք բոլոր նոր Աշխարհքին մէջ՝ Գուպա
կղզիէն աւելի դիւրին աշխարհակայութիւն ըրած չեն:
Ստուգիւ զարմանալու բան է որ 2000 մղոնէն աւելի
տարածութիւն ունեցող բազմամարդ կղզւոյ մը տի-
րելու համար՝ Աելասկուէզ 300 հոգւով բանակ մը
բաւական սեպած ըլլայ, որն որ իրօք ալ կրցաւ աս
գործքը զլուս հանել: Բայց աս ալ ստոյգ է որ
կղզւոյն բնակիչքը պատերազմատէր չէին եւ միան-
գամայն Սպանիացւոյ յարձակման դէմ դնելու հա-
մար ամենեւին պատրաստութիւն չունէին. միայն
կղզւոյն արեւելեան ծայրերը քիչ մը դիմադարձու-
թիւն գտան: Կղզւոյն աս մասին վրայ Հադուէյ ա-
նունով ցեղապետ մը կը տիրէր, որն որ Սպանիա-
ցւոյ անգլթութիւններէն ներուելով՝ Սպանիոյ
կղզիէն փախած հոս եկած էր, եւ երբ որ անոնց
Գուպա հասնիլը լսեց, ցամաք ելլելնին արգելելու
ջանաց. բայց իր ջանքն անօգուտ եղաւ, որովհետեւ
չուտ մը իր գունդը ցրուեցաւ եւ ինքն ալ գերի
ինկաւ: Աս փոքր կուռն ետքը ամբողջ կղզւոյն տի-
րեցին եւ անմիջապէս Սուրբ Յակոբ անուամբ դադ-
թականութիւն մը հաստատեցին:

Քիչ մը ետքը ճամախագ կղզւոյն վրայ ալ յար-
ձակում մ'ըրին, որուն յաջողութուն՝ շատ օգնութիւն
ըրաւ Գորդէզ ալ՝ որ բանակին երկրորդ հրամանա-
տարն էր: Գորդէզին քաղցր վարմունքն ու յաջո-
ղակութիւնը զինքը Աելասկուէզին սիրելի կ'ընէին.
մանաւանդ իրեն եռանդն ու քաջարտութիւնն ե-
րիտասարդական հասակին հետ միացեալ ըլլալով՝
աւելի եւս Աելասկուէզին հաճելի կ'ըլլար: Գորդէզ՝
իր վիճակին առաւելութիւնները յայտնի կը տեսներ

եւ անկից օգուտ հանելու կը ջանար: Ամենէն աւե-
լի՝ Անդրէաս Տուերոյին հետ սրտակից բարեկամ ըլ-
լալու ջանաց, որն որ իրեն պէս՝ Կառավարին քար-
տուղարն էր: Բայց շատ անգամ իր բնութեան ու
խառնուածքին սաստկութիւնն՝ իր դժբախտութեան
պատճառ կ'ըլլար. դիպուած մը պատահեցաւ, որուն
մէջ իր անսանձ բնութեամբը՝ քիչ մնաց որ բոլոր
իր աշխատութանցը պտուղը պիտի կորսնցընէր:
Սուրբ Յակոբի դաղթականներէն շատերը՝ Աելաս-
կուէզին վրայ տժգոհութիւն ունենալով՝ իրենց
գանգատը Տիեկոյ Կոլոմբոսին հասցընել կ'ուզէին:
Ամէնքը Գորդէզին համարձակութիւնն ու յաջողա-
կութիւնը ճանչնալով, զինքն աս արտաքոյ կարգի
վտանգաւոր ճամբորդութեան գլխաւոր ընտրեցին.
Սպանիոյ երթալու համար՝ միայն տկար ու խա-
խուտ ծառակուր մ'ունէին: Կառավարն աս ծածուկ
խորհուրդն իմացաւ եւ Գորդէզին ապերախտութեան
վրայ սաստիկ բարկանալով՝ զինքը մահուան դատա-
պարտեց. բայց Գորդէզ բանը ժամանակին իմանա-
լով՝ զինքը բռնելու եկողներուն ձեռքէն եկեղեցի
փախաւ, եւ հոն պիտի մնար մինչուկ որ Անդրէաս
Տուերոյ եւ իրեն ուրիշ բարեկամները կառավարին
բարկութիւնն անցընէին: Գիպուածը բերած էր որ
ազնուական ցեղէ Կատարինէ Սուրբէզ աղջկան տունն
ալ՝ որուն հետ ինք կարգուելու միտք ունէր, աս
եկեղեցւոյն մտերը կ'իյնար: Գիշեր մը Գորդէզ ա-
նոր այցելութեան երթալ ուզեց, բայց հոն գտնուող
ազնուաւոր պահապանները զինքը բռնեցին բանտ
տարին: Ան ատեն իր սխալման մեծութիւնն իմա-
ցաւ. եւ այնպէս անկեղծութեամբ զղլում ըրաւ, որ
Կառավարը զինքն ազատեց եւ հրաման ալ տուաւ
որ կարգուի, եւ ետքը մեծարտութեամբ անոր ան-
դրանիկ որդւոյն կնքահայրն ալ եղաւ: Անանկով
Գորդէզին դէմ ունեցած ատելութիւնը բոլորովին

Թողուց եւ սկսաւ անոր հետ շատ սիրով վարուիլ . բայց նորէն իր առջին ատենադպրութեան պաշտօնին մէջ առնել չուզեց : Գորդեղ աս ատենէն սկսեալ մեծ սրատեսութեամբ ու խորունկ հնարագիտութեամբ կը վարուէր . ինք զինքը սաստիկ խնայարհամիտ կը ցուցնէր . ամենայն ջանքով ու փութով ամէն գործքի մէջ կը մտնէր կ'աշխատէր, ուսկից կը գուշակէր որ իր տիրոջն օգուտ մը կրնայ ըլլալ . վերջապէս ինք զինքը հարկաւոր, օգտակար ու սիրելի ընելու աշխատեցաւ, յուսալով որ աս փոփոխութեան միտ կը գրուի եւ իրեն օգտակար ալ կ'ըլլայ :

Կառավարը 1515ին Հեռնանտէզ Գորտովացոյն հրաման տուաւ որ ինքնակամ զօրաց բանակ մը կազմէ ու նոր երկիրներ գտնելու երթայ : Աս արշաւանքին գացողներուն թիւը 110 հոգի էր, որոնք Եուզադանի թերակղզին գտան : Սպանիացիք ցամաք ելան, բայց անմիջապէս իմացուեցաւ որ աս տեղաց ժողովուրդն՝ իրենց մինչեւ նոյն ժամանակը ճանչցած ժողովրդեան պէս վատ չէին . Հեռնանտէզ իր զօրաց մեծ մասը կորսընցընելէն ետեւ՝ Գուպա կղզին դառնալու ստիպուեցաւ եւ հոն հասնելէն քիչ մը ետքը մեռաւ : Թէպէտ աս արշաւանքն այսպէս դժբախտ եղաւ, բայց Ալեյսիուէզ ան գաւառին հարստութեանց լուրն առնելով, Յովհաննէս Արիժարուան չորս նաւով ու 240 հոգւով նորէն խրկեց, յուսալով որ վերջապէս յաջող վախճան մը կ'ունենայ : Սպանիացիք նախ Գողումէլ կղզին գտան եւ Եուզադանի ծովեզերքը պտըտեցան, ուր որ բնակչաց զանազան խաղալիքներ տալով՝ մեծ քանակութեամբ ոսկի ժողվեցին : Արիժարուա անկից Սուրբ Յովհաննէս Ուլլայի կղզին մօտիկցաւ, որն որ Մեքսիկոյի իշխանութեան տակն էր : Բնակիչք օտարականները տեսնելով՝ սաստիկ զարմացան . անոնց ե-

րեւոյթը, դէմքը, զգեստներն ու շէնքերն իրենց համար բոլորովին նոր բան էր . աս նոր տեսարանէն խռոված ու վախցած՝ անմիջապէս գալուստնին իրենց թագաւորին իմացուցին : Սպանիացիք հոս երկայն ատեն չկեցան, ի վերայ այս ամենայնի առատ ոսկի ժողվեցին : Արիժարուա հոն համոզուեցաւ որ ան կղզւոյն մօտիկ եղած երկիրն ընդարձակ ցամաք երկիր մըն է : Աս դիւտը յառաջ տանելու խիստ կը բաղձար . բայց ի գործ դնելու միջոց չունենալով՝ աւելի աղէկ սեպեց Գուպա կղզին մարդ խրկել եւ օգնութիւն ուղել . միտքը դրած էր որ անկից օգնութիւն չեկած՝ ճամբայ չէլէ : Իր ընկերներն ալ ասոր համաձայն խորհուրդ կու տային, որովհետեւ գիտէին որ իրենք քիչուոր ըլլալով՝ ոչ գաղթականութիւն կրնան հաստատել ոչ ալ երկայն ատեն նոյն երկիրներուն մէջ կրնան դիմանալ : Անոր համար Արիժարուա իր պաշտօնակալներէն Ալուարատոյ անունով մէկը Գուպա խրկեց, որ ժամանակին հասնելով՝ Ալեյսիուէզին կասկածներն ու մտմտուքը փարատեց : Արովհետեւ Ալեյսիուէզ մինչեւ նոյն ժամանակն ամենեւին անտեց վրայ լուր մ'առած չըլլալով՝ մասնաւոր նաւ մը խրկած էր . բայց նոյն նաւն ալ ալեկոծութեան պատահելով՝ կայմը կորսընցուցած ու Սուրբ Յակոբ քաջուելու ստիպուած էր, առանց ամենեւին լուր մը բերելու : Ուստի հոչն ու մտմտուքը սաստիկանալու ժամանակ՝ Ալուարատոյ հասնելով՝ զինքը շատ ուրախացուց :

Իկող պաշտօնակալը նոր գտնուած երկիրներուն վրայ շատ գովեստով խօսեցաւ . իրեն հետ մեկտեղ բերած ոսկին՝ իր խօսքերուն ճշմարտութեանը վկայ էր : Կառավարը զինքն այսպէս յաջողակ լուր բերելուն համար շատ սիրով ընդունեցաւ, միանգամայն իր արթնութեանն ու արժանեացը համաձայն մեծ պատիւ ըրաւ : Ալուարատոյին պատմածները՝ Գուպա

կղզեղն մէջ մնացողներուն շուտ մը տարածուելով, անոնց եւանդը գրգռեց. բայց մէջերնէն ոչ ոք Գորդեղին զգածմունքներն ունեցաւ, որն որ իր ձրիցն արժանի թէւորոնի մը բացուիլը կը տեսնէր. որովհետեւ իբրեւ հաստատուն միտքը դրած էր որ ըլլալու արշաւանաց մէջ ինքն ալ մաս պիտ'որ ունենայ. մանաւանդ թէ կարծես որ իրեն ներքին աղբեցութիւն մը կ'ըլլար թէ ինք աս արշաւանաց զլսաւորը պիտ'որ ըլլայ:

Ալ ելլասիւեղ առանց ժամանակ կորսնցընելու, Եւրպա մարդ խրկեց եւ աս մեծ գիւան իմացուց իր կողմնէ ալ շուտ մը նոր գանուած ցամաք երկրին աշխարհակարութեան համար նոր բանակ մը պատրաստեց. եւ վախնալով որ չըլլայ թէ ասանկ փառաւոր գործքի մը պտուղն ուրիշ կառավարի յանձնուի, Սպանիայէն մարդ չեկած՝ բանակը ճամբայ հանել ուզեց:

Պատրաստութիւնները սաստիկ արագութեամբ ի գործ կը դրուէին. բախտախնդիրները բազմութեամբ կը ժողկէին: Բանը կը մնար գլուխ մը ընտրելու վրայ: Ալբասիուեղ բոլոր իր ճիգն աս ընտրութիւնն աղէկ ընելու վրայ թափեց, որովհետեւ ասանկ գործքերուն յաջողութիւնը հրամանատարին յաջողակութենէն ու քաջարտութենէն կախուած ըլլալն աղէկ գիտէր. իր նախանձոտ բնութիւնն ալ իրեն մամուռը կու տար, վասն զի յայտնի կը տեսնէր որ ասանկ հեռու տեղ եղողն՝ անմիջապէս իրեն իշխանութենէն անկախ պիտ'որ գործէ եւ իրեն հրամաններուն պիտի չանայ: Շատերն աս պաշտօնը ձեռք ձգելու կը ջանային եւ ամէն ալ՝ իրենց անձնական մեծ անունէն զառ՝ նշանաւոր տեղերէ ալ պաշտպանութիւն ունէին, որմէ Ալբասիուեղին մտմտութենէն աւելի եւս կը շատնար: Բայց Գորդեղին ապագայ վեճակն որոշող վայրկեանն հասած էր:

Ինք շատոնցունէ Անդրէաս տէ Տուերոյին եւ Ամատոր տէ Լարէզ թագաւորական գանձապետին հետ բարեկամացած էր: Գիտէր որ ասոնց երկուքն ալ Ալբասիուեղին առջեւը մեծ համարում ունին, եւ առանց իրենց խորհուրդ հարցնելու, գործքի մը ձեռք չէլարներ: Գորդեղ աւոնց հետ խօսեցաւ եւ շատ ստակ խոստացաւ՝ թէ որ իրենց միջնորդութեամբն ու ձեռք բռնելով՝ բանակին զլսաւոր հրամանատարութիւնն ընդունի: Աս երկու բարեկամները՝ Գորդեղ մասնաւոր եղանակաւ Ալբասիուեղին յանձնեցին: Կառավարն աս ընտրութեան հաւանեցաւ. եւ իրեն անանկ երեւցաւ որ շատոնցունէ փնտռած յաջող մարդը գտաւ: Գորդեղին ասփճանին նայելով՝ անանկ կը կարծէր որ չէկրնար անկախութեան բաղձալ. եւ անանկ միտքը դրած էր որ իրենց մէջն եղած երկպառակութիւնը դիւրաւ մոռնարուն ու թողութիւն տալուն համար Գորդեղին սէրն ու հաւատարմութիւնը բոլորովին վատրկած է: Ալբրջապէս աս ալ կը մտածէր որ մէկէն է մէկ ասանկ մեծ իշխանութեան մ'ալ հասցընելով, որն որ Գորդեղ ամենեւին չէր կրնար յուսալ, բոլոր անոր սէրը կրնայ յափշտակել, եւ մինչեւ վերջն իրեն հաւատարիմ ու հպատակ մնալու կը ստիպէ:

Թեպէտ մինչեւ նոյն ժամանակ Գորդեղ գործքի մը զլսաւոր եղած չէր, ի վերայ այսր ամենայնի իր ցուցուցած ձիրքերն ամենուն մեծ յոյս կու տային, որովհետեւ ամենուն առջեւը՝ մեծ բաներու յաջողակ անձ մը ճանչցուած էր: Իր երիտասարդութեան անչափ աշխոյժը՝ իրեն բնութեան համաձայն գործքերու մէջ մտնելով, բաւական հանդարտած եւ անխոնջ գործունէութեան մը փոխադրուած էր: Իր անասնձ բնութիւնն՝ իր հասակակիցներուն հետ վաբուելով ու զինուորական կրթութեանց տակ վարժելով, զինուորի մը վայելուչ այրական համարձա-

կութեան դարձած էր: Աս ձիբքերուն հետ մեկտեղ ունէր նաեւ որոշում մ'ընելու ատեն մեծ խոհեմութեամբ վրան մտածել, դործադրութեան ժամանակ սաստիկ զօրութեամբ յառաջ տանիլ. միանգամայն հպատակելոյ վստահութիւնն ստանալու եւ զանոնք կառավարելու ալ մեծ ձիբք ունէր, որն որ երեւելի մարդկան սեպհական նկարագիրը սեպուած է: Այսպէսով իր բնութեան ձիբքերը հասակին ու փորձառութեան օգնելովն աւելի եւս հասունացած էին:

Գորդեղ աս իրեն յանձնուած պաշտօնը՝ Վելասկուէզին մեծ յարգութեան ու հպատակութեան նշաններ ցուցնելով ընդունեցաւ: Անմիջապէս տանը դրան առջեւն իր դրօշը բացաւ. եւ ընդունած նոր պաշտօնին ամէն նշաններովն ու զարդարանքովն երեւան ելաւ: Ամենայն դործունէութեամբ ետեւէ կ'իյնար որ իր բարեկամներէն շատերն իրեն հետեւելու հաւանեցնէ ու ճամբորդութեան պատրաստութիւնները շուտով լմնցնէ: Ունեցած սարկովը եւ դերիններն ու երկիրները զբաւ զնելով՝ ժողոված դումարով շուտ մը պատերազմի ու ճամբու պաշարները հողաց. նոյնպէս իրեն հետ գալու պաշտօնակառնէն ոմանց կարօտութիւնն ալ լեցուց, որպէս զի իրենց աստիճանին վայելուչ պատրաստութեամբ կարող ըլլան իրեն ընկերանալ:

Գորդեղին աս ընթացքն ու փոյթը շատ դովելի էր, ի վերայ այսր ամենայնի իրեն աստիճանին նախանձաւոր ըլլալներն՝ աս դործքերուն ծուռ մեկնութիւններ տալով՝ կառավարին միտքը պղտորեցին: Իր զօրացը վրայ բացարձակ իշխանութիւն ունենալու կը ջանայ, եւ անոնց սէրը վաստակելու համար՝ առատաձեռնութիւն կը բանեցրնէ, կ'ըտէին: Միանգամայն ժամանակաւ մէջերնին եղած հակառակութիւնն յիշեցնելով՝ Այնպիսի մարդուն ձեռքը հիմակ աս աստիճանի իշխանութիւն տարն ու հետոս

երկիր խրկելը՝ խոհեմութիւն չէ, կ'ըտէին, եւ կը հաստատէին որ Գորդեղ աս իշխանութիւնն աւելի իրմէ վրէժ լնդրելու պիտ'որ բանեցրնէ, քան թէ աս մեծ բարերարութեան համար իրեն հարհակալ ըլլալու:

Աս նենգաւոր խօսակցութիւնները՝ Վելասկուէզին կասկածոտ բնութեան վրայ ան աստիճանի խորունկ տպաւորութիւն ըրին, որ Գորդեղ անոր վարմունքէն ու խօսուածքին կերպերէն անմիջապէս իր վրայ ունեցած կասկածներն ու անվստահութիւնն խնայաւ. եւ Տուերոյ ու Լարեղ բարեկամներուն խորհուրդ տալովը՝ շուտով ճամբայ ելլելու աճապարեց, որ չըլլայ թէ կառավարին միտքը բոլորովին փոխուի եւ ուրիշ կարգադրութիւն մ'ընէ: Պատրաստութիւնները շուտ մը լմնցուց, եւ 1518ին Նոյեմբերի 18ին առադատ բացաւ ու ճամբայ ելաւ: Վելասկուէզ՝ հետը ծովեղբրը դնաց ու մեծ վստահութիւն եւ բարեկամութիւն ձեւացընելով՝ հրաժարական բարեւը տուաւ. Գորդեղ ալ իր կողմանէ զինքը նորէն նորէն իր երախտագիտութեան ու հպատակութեան վրայ ապահովուց:

Գ.

Նոր Սպանիայ արշաւանաց ճամբայ ելևել:

Գորդեղին արտօնօք ճամբայ ելելը՝ Վելասկուէզին կասկածներն ու վախերն աւելցուց: Անոր թշնամիներուն խօսքերէն յորդորուելով, ճամբայ ելլելու վերջին օրերը՝ զՏիեկոյ ակ Օրտալ Գորդեղին իբրեւ տեղակալ դրաւ, իրեն յարմար օգնական մը տալու պատճառանօք. բայց դադուակ անոր ապսպրած էր որ Գորդեղին ընթացքին վրայ հսկէ եւ անոր դործութեանց ու խօսակցութեանց լուրն իրեն հասցընէ: Բայց հաղիւ թէ ցամաքէն հեռացած էին, Վելասկուէզ իր կասկածոտ բնութեամբը, նոյն իսկ

իր գործակալին հաւատարմութեան վրայ ալ տարա-
կուսելու սկսաւ, կը վախնար որ իրեն յանձնուած
պաշտօնն աղէկ չհետարեր: Մէկ կողմանէ ալ չա-
րախօսութիւնները կը սաստկանային. ամէն մարդ
իրեւ տոյգ կը հաստատէր թէ Գորդէզ առիթ մը
գտնելուն պէս՝ անկախ ըլլալու ետեւէ պիտ'որ կը-
նայ: Նոյն քսու մարդիկները տեսնելով որ Ալեքս-
կուէզ աս խօսքերով ինք զինքը հակառակ կողմը
չ'որոշէր, աւելորդապաշտութիւններ ալ բանեցնելու
սկսան: Յովհաննէս Միլիան անունով մէկը՝ որ զինքն
աստեղագիտութեան գաղտնիքներուն ծանօթ կը
ձեւացընէր, կառավարին միտքը փոխելու գործիք
մ'եղաւ. իրեն ըրած ձախորդ գուշակութիւնները
Աելակուէզին ողւոյն վրայ ան աստիճանի տպաւո-
րութիւն ըրին, որ միտքն որոշեց զԳորդէզ իր պաշ-
տօնէն ձգելու:

Արշաւանքը Գրինիդա ըսուած տեղը հանդիպած
էր, անոր համար Աելակուէզ շուտ մը հոնտեղե կա-
ռավար՝ Փրանկիսիոս Աերտուկոյին հրաման խրկեց
որ զԳորդէզ իշխանութենէն վար առնէ եւ տեղն
իրեն որոշած մարդը հաստատէ: Աելակուէզ նոյն
ըւրը Տիեկոյ Օրտազին եւ Մորլային ալ հասցուց,
որոնց վրայ ինք վստահութիւն ունէր: Բայց արդէն
Գորդէզին՝ Լարէզ ու Տուերոյ արթուն բարեկամնե-
րը՝ Աելակուէզին ամէն ընթացքն ու շարժումները
շարունակ կը դիտէին: Ուստի եւ ասոնց ձեռքովը
Գորդէզ իրեն համար նիւթուած չարեաց լուրը՝ մե-
կաշներէն շուտ իմանալով՝ զանոնք իր կողմը վստա-
րելու ջանաց. իր ունեցած մեծամեծ յոյսերն Օր-
տազին առջեւ անանկ ճարտասանութեամբ մը նկա-
րեց, որ վերջապէս կրցաւ զանիկա իրեն շահիլ:

Օրտազ Աերտուկոյին դնաց եւ Գուպայէն եկած
հրամանը կատարելուն վտանգներն ու դժուարու-
թիւններն անոր առջեւը դրաւ: Իրօք ալ այնպէս

էր, որովհետեւ Գորդէզ արդէն իր երեւելի ձիւքե-
լուն համար զօրաց առջեւը մեծ վստահութիւն ու
համարում ստացած էր. եւ բոլոր արշաւանքին յա-
ջողընէն յոյսը միայն անոր ճարպկութեանն ու քա-
ջարտութեանը վրայ հիմնած էին: Աերտուկոյ վախ-
նալով, դուցէ ալ ծածուկ կաշառուելով, իրեն խրե-
կուած հրամանն ի գործ չդրաւ: Գորդէզ ալ նորէն
Աելակուէզին նամակ գրելէն ու անոր հնազանդ
մնալու խոստումներ ընելէն ետքը՝ շուտ մը դէպ ի
Հաւանա ճամբայ ելաւ:

Իր միտքն ան էր որ նոյն գաղթականութենէն
ալ զօրք ժողվէ եւ իր նաւատորմին հարկաւոր ե-
ղած պաշարները կատարեալ հոգայ: Հոն շատ պաշ-
տօնակալներ գտաւ, որոնք իրեն պէս յաջողակ մար-
դու մը դրօշին տակ մեծ քաջութիւններ ընելու եւ
անուն ստանալու կը բաղձային: Ասոնցմէ երեւելիներն
էին Կոնզալոյ տէ Սանտովալ, Փրանկիսիոս տէ Մոն-
դէյոյ եւ Տիեկոյ տէ Մոլոյ, որոնք խօսք տուին միան-
գամայն արշաւանքին ուրիշ ամէն հարկաւոր եղած-
ները հոգալու:

Աելակուէզ իր հրամանին չկատարուիլը տես-
նելով՝ նորէն փորձ փորձել ուզեց եւ զԳորդէզ իր
իշխանութենէն վար առնելու ջանաց: Նախ Աեր-
տուկոյին երկչոտութիւնը յանդիմանեց, մանաւանդ
թէ Գորդէզին նաւատորմիղը դուրս ելլելու թող
տալուն համար՝ վրան մասնութեան կասկած ունե-
ցաւ: Շուտ մը դէպ ի Հաւանա հաւատարիմ մարդ
մը խրկեց ու նոյն գաղթականութեան մեծը Պետրոս
Պարպային իմացուց որ անմիջապէս զԳորդէզ բռնէ
ու քովը պահապաններ գնելով՝ իրեն խրկէ, ար-
շաւանաց չուն ալ քիչ մը ատեն ի կախ թողու:
Նոյնպէս ուրիշ գլխաւոր պաշտօնակալաց ալ գրեց
որ Պարպային խրկուած հրամանները կատարելուն
օգնական ըլլան: Բայց Աելակուէզին խրկած մարդը

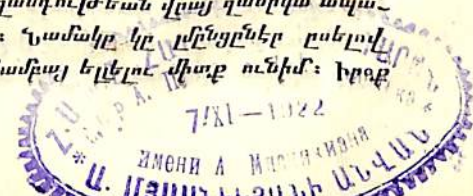
դեռ Հասած՝ Գորդէղ բանն իմանալով՝ առջեւն առնելու ժամանակ ունեցաւ. իր պաշտօնակալաց մէջ միայն երկու հորդոյ վրայ կասկած ունէր, այս ինքն Վերսիլուէզ տէ Լէոնին վրայ՝ որն որ Կառավարին աղբախանն էր, ու Տիեկոյ Օրտաղին վրայ: Աս վերջինին մէկ քանի խօսքերէն անանկ կ'իմանար Գորդէղ որ առջեւ կարծիքը փոխուած է եւ գուցէ իր տեղն անցնելու յոյսեր ալ ունի: Գորդէղ իրեն նաւ մը տուաւ ու մօտ տեղէ մը պաշար բերելու պատրուակով քովէն քիչ մը ժամանակ հեռացուց, առանց վրան կասկած ունենալն իմացընելու: Իսկ զՎերսիլուէզ տէ Լէոն՝ որն որ համարձակ ու վառվառն բնութիւն ունեցող երիտասարդ մըն էր, իր կողմը վատրկիլը դիւրաւ յաջողեցաւ, վասն զի համոզիչ եղանակաւ ու պատճառներով ցուցուց թէ սա արշաւանքէն իրենց սրչափ օգուտ եւ սրչափ փառք կրնայ ըլլալ, եւ թէ դանդաղութեամբ քիչ մը ուշանալն սրչափ արգելքներ կրնայ պատճառել: Գորդէղ անանկ վարպետութեամբ ու եռանդեամբ անոր երեւակայութիւնը վառեց ու սրտին տիրեց, որ նոյն բոպէէն սկսեալ իրեն սաստիկ հաւատարիմ պաշտօնակալներէն մէկն եղաւ: Աետրոս Պարպա՝ Վերտուկոյին պէս՝ իրեն խաբուած հրամանը կատարելու դանդաղեցաւ եւ վերջապէս Վերսիլուէզին դրեց որ Չէի կրնար հրամաններդ՝ առանց մեծամեծ վտանգներու կատարել, որովհետեւ ժողովրդեան իմ իշխանութենէս ապստամբելու շարժանքներ կը տեսնի:

Օրտաղ պաշար փնտռելու համար ծամբայ ելածին պէս՝ Գորդէղ բոլոր զինուորները փողկեց եւ իրեն բնական ճարտասանութեամբն անոնց առջեւը նկարագրեց Վերսիլուէզին նախանձոտ ընթացքը, եւ զինքն սա պաշտօնէն վար ձգելու համար բրածփորձերը: Գլխաւորաբար Վերսիլուէզին անիրաւութեան դէմ արտունջ կ'ընէր, որն որ բաներն ու

չացընելով՝ քաջերուն եռանդն ու ջանքը կը պաշեցընէր: Պաշտօնակալ, զինուոր, մեծ ու պղտիկ սա պարագաները լսելով՝ սաստիկ նեղացան. անհամբերութեամբ կը սպասէին իրենց փառք ու հարստութիւն պատճառելու ասանկ արշաւանքին շուտով ձեռք զարնելու. արդէն իրենց ունեցածը շունեցածը տուած էին, որպէս զի սա արշաւանքին յաջողութեան օգնէն, պատրաստութիւնները ձարեն: անոր համար փոքր մէկ արգելքն ալ իրենց աչքին մեծամեծ բարեկենսիկ զոհում կ'երեւար: Միանգամայն բոլոր իրենց վստահութիւնը դրած էին Գորդէղին վրայ, որուն քաջարտութեան ու յաջողակութեան վրայ մեծ համարում ունէին: Աւտի ամէնքը մէկ բերան աղաչեցին որ իր պաշտօնը թող չտայ, որուն այնչափ իրաւունք ունէր, խոտանալով անոր թէ ուր որ իրենց առաջնորդէ նէ՛ պատրաստ են հետեւելու, եւ իրենց արիւնն ալ թափելու՝ որպէս զի իր իշխանութիւնն ապահովցընեն եւ պաշտօնին մէջ հաստատեն:

Գորդէղ ասոնց եռանդն ու հաստատութիւնը տեսնելով՝ շատ ուրախացաւ. իր զօրացը խօսք տուաւ որ զիրենց անմիջապէս սն հարուստ երկիրը կը ասնի, որուն այնչափ ժամանակէ ի վեր կը բաղձային. երբում ալ ըբաւ որ իրեն սա աստիճանի մեծ սէր ու յարում ցուցընող մարդիկներն ամենեւին թող չհտար: Աս խոտումը մեծ ուրախութեան նշաններով բնդուներցան, եւ ամէնքը մէկ բերան՝ Աեցցէ պուայցին: Թէպէտեւ Գորդէղ սա կերպով իր զօրաց հաւատարմութեան վրայ ալ կատարեալ ապահովութիւն ունեցաւ, ի վերայ այսր ամենայնի Վերսիլուէզին նորէն նամակ մը գրեց եւ իր կատարեալ հնազանդութեան վրայ զանիկա ապահովցընելու ջանաց: Կամալը կը ընդցընէր ըսելով որ Վաղուան օրը ծամբայ ելելու միտք ունիմ: Իրօք

3
2713

ալ պատրաստութիւնները ըմբոսած ըլլալով՝ առանց արդեւքի ճամբայ ելաւ:

Բայց աս բանակին զօրութիւնը՝ ասանկ մէկ գործքի մը դժուարութեանց ու մեծութեան համաձայն չէր: Թէպէտեւ Գուպայի Սպանիացիք բոլոր իրենց ճիգը թափած էին, թէպէտեւ բոլոր դաղ-թափանքը կրցածնուն չափ մարդ ու պաշար հոգացած էին, Վելյակուէզ ալ շատ ստակ ծախք ըրած էր, միանգամայն բախտախնդիրք թէ իրենց սարկովն եւ թէ պարտքով աս բանակին հարկաւորութիւնները հոգացած էին, ի վերայ այսր ամենայնի մարդ կը զարմանայ երբ որ նոյն բանակին տկարութիւնը կը բաղդատէ ան նշանաւոր գործքին հետ՝ զորն որ զլուխ հանեց: Նաւատորմիցը տասնումէկ նաւէ բաղկացած էր, որոնցմէ ամենէն մեծը՝ հարիւր տակառաչափ կ'առնէր, երեք հատը՝ ութսուն տակառաչափ, իսկ մէկալ եօթը հատը՝ առանց յարկի միջակ նաւակներ էին: Ասոնց ամենուն մէջը 109 նաւազ կար, 508 ալ զինուոր, որոնք նաւերուն թուոյն համաձայն տասնու-մէկ խումբ բաժնուած էին: Իրենց թուէն աւելի՛ զէնքերնուն եւ ուրիշ կարեւոր կազմածներու նուազութիւնը շատ մեծ էր. ամէնը մէկանց 16 ձի ունէին, 45 զանազան հրազեններ եւ 6 փոքր ու թե-թեւ թնդանօթ: Հասարակ զինուորներուն զէնքն էր նիզակ ու սուր. իսկ պաշտպանողական ծանր զէնքե-րու տեղ, որոնք ան տաք գաւառներու մէջ կրելը դժուարին էր, բամբակով հիւսուած զրահ մը հա-զած էին, որ Ամերիկացւոց նետերուն դէմ դնելու բաւական էր:

Ահաւասիկ աս տկար կազմութեամբ Գորդէզ ճամբայ ելաւ, անանկ մէկ թափաւորութեան մը վրայ երթալու եւ հետը պատերազմ բանալու, որուն եր-կիրներուն ընդարձակութիւնը Սպանիայի թափաւորին բոլոր տիրած երկիրներէն շատ աւելի ընդարձակ էր:

Պատմութեան մէջ ասանկ յանդուզն գործքի մը օ-րինակ քիչ կը գտնուի. եւ մարդուն միտքը չիհաս-նիր թէ ինչ յաջողութեան յոյս կրնային ունենալ ասի մը բախտախնդիրներ՝ ասանկ դժուարին գործքի մը ձեռք զարնելով, որն որ աւելի առաւապելներու մէջ պատմուող այլանդակութեան տեղ կրնար դուռիլ . քան թէ զինուորական արշաւանքի: Բայց Սպանիա-ցիները քաջալերող կիրքն ընչեց ու փառաց ցանկու-թիւնն ըլլալով, աչքերնուն քան մը դժուարին չէր երեւար: Ամէն մէկ զինուոր ինք զինքը դիւցազնի մը տեղ կը դնէր. ամէն մարդ իր հաշուին համար ու իր վտանգն աչքն առնելով՝ համարձակ կ'արշաւէր, միտքը դնելով որ անտարակոյս իր քաջութեամբն՝ ըրած յանդուզն աշխատութիւնը պիտի պսակուի: Թէպէտեւ Գորդէզ անոնց առջեւն այնչափ համա-րում ունէր, որչափ հարկաւոր էր զինուորական կարգ-կանոնը պահել տալու եւ ընդհանուր օգուտը մտա-ծելու, բայց զինքը միանգամայն իբրեւ իրենց ընկերը կը սեպէին. ուստի բացարձակ իշխանութիւն ունե-ցող գլխոյ մը տեղ չէին դնէր, որ տուած ամէն հրա-մաններն իբրեւ աննահանջելի պատգամ ըլլայ: Գոր-դէզ ալ աս դազափարները ջնջելու ետեւէ չէր իյ-նար. մեծամնծ բնութիւն մ'ունենալով, ոչ նախանձ ոչ ալ սնախառութիւն ունէր. աղէկ դիտէր որ քաղ-ցրութեամբ ու զիջում ցուցնելով՝ զինուորաց վրայ աւելի ընդարձակ իշխանութիւն կրնայ բանեցնել, քան թէ խստութիւն գործածելով ու վախցընելով: Հրամանատարին ու զինուորաց եւ ուրիշ մեծերուն մէջ աս փոփոխակի սէրը՝ կարծես թէ Ամերիկայի մէջ՝ ուրիշ տեղերէն աւելի հարկաւոր էր:

Աս բախտախնդիրները կրօնական ոգւով մ'ալ զօրացած ըլլալով՝ ամենադժուարին պարագայից մէջ ալ իրենց քաջասրտութիւնն ու յարատեւութիւնը չկորսընցուցին. զիրենք քրիստոնէական կրօնից առա-

քեայնեբու եւ քարոյղչներու տեղ կը դնէին. եւ ճշմարիտ հաւատոյ լոյսը ասարածելու զործիք ըլլալնին՝ իրենց մեծ եռանդ մը կու տար: Ամենէն աւելի Գորդէզ աս փառաւոր առաքելութեան գործիք ըլլալուն վրայ կը պարծէր. բայ ի ան խոստումներէն՝ որոնք ղինուորայ կ'ընէր թէ քիչ մը ետքը պիտի հարստանան, իրենց աչքին առջեւը կը դնէր նաեւ ան նուիրական առաքելութեան պաշտօնը՝ որն որ ամէն ղինուոր յանձն առած է, կ'ըսէր: Իրենց վրայ աւելի տիրելու, իր հրամաններուն աւելի հնազանդ պահելու համար, ոսկի վերջաւորներով մետաքսէ փառաւոր դրօշ մը շինել տուաւ, մէջտեղը թագաւորական ղինանշանը բանուած, որուն վրայ լայն խաչ մը քաշուած էր, չորս կողմն ալ Լատիներէն խօսք մը, աս իմաստով որ «Կաշին ետեւէն երթանք, որովհետեւ աս նշանով պիտի յաղթենք»: Ասով Աստուանգիանոսին հրաշագործ դրօշին յիշատակը կու գէր մտքերնին բերել:

Գորդէզ աս կերպով իր բանակը Քրիստոսի պաշտպանութեան յանձնելէն ետքը՝ իր տասնումէկ դասակ զօրքին վրայ մէյմէկ երեւելի պաշտօնակալներ ընտրեց ու դրելս դրաւ. ասոնց անուններն են՝ Ալեքսիսէզ տէ Աէոն, Բեարոյ Ալուարատոյ, Հեռնանտէզ Բորդոյ-Գարբէրոյ, Փրանկիսկոս տէ Մոնդէյոյ, Քրիստոփալ տէ Օլիտ, Յովհաննէս տէ Էսդալէնդէ, Փրանկիսկոս տէ Մորլա, Փրանկիսկոս Մարետոյ, Յովհաննէս Էսդոպար եւ Անիէզ Նորդէզ: Նաւատորմին գլխաւոր հրամանատարութիւնն իրեն պահեց. քաջն Ալամինոս նաւատորմին գլխաւոր նաւաղին էր. իսկ թնդանօթներու հրամանատար՝ Օրորդոյ հմուտ պաշտօնակալը դրուեցաւ:

Գ.

Գրուած է իշխանն է իշխան: — Դասակարգի է հասնին:

Գորդէզ 1819ին Փետրուարի 10ին ճամբոյ ելաւ եւ անմիջապէս Գողումէլ կղզոյն առջեւ երկաթնետեց: Նոյն քաղաքը բոլորովին ամայի անմարդաբնակ տեսնելով՝ շատ զարմացաւ. քաղքին բնակիչները նաւատորմին մօտիկնալը տեսնելով՝ սարսուփած կղզոյն-ներքին կողմերը քաշուած էին: Առջեւ անգամ Ալուարատոյին դունդը ցամաք ելաւ. բայց իրենց անկարգ ընթացքը՝ բնակչոց կասկածն ու վախն աւելի եւս գրգռեց: Զինուորները մտքերնին անանկ դրած ըլլալով որ ձեռքերնին ինկածն իրենց սեպհական ստացուածքն է, մէկէն տաճարներու մէջ ու կուց վրայ եղած ոսկի զարդերը կողոպտելու սկսան: Անոր հակառակ՝ Գորդէզ, որն որ բնակչոց վստահութիւնը վստաբիլիլ եւ անոնց հետ կուտելու առիթներէն փախչիլ կուղէր, աս եղածին վրայ սաստիկ բարկացաւ, եւ տեղացոց սէրը շահելու համար՝ Ալուարատոյի գնդին ազահութիւնն երեսնին զարնելէն ետեւ՝ հրաման տուաւ որ առած բոլոր աւարնին եւ դարձրենն: Ասով Գորդէզ իր բաղձացած նպատակին հասաւ. բնակչոց վախը փարատեցաւ եւ օտարականաց հետ հաղորդութիւն ունենալու սկսան:

Չարմանալի դէպքով մը Գորդէզին հասեղս կենալն իրեն օգտակար եղաւ: Միտ գնելով որ տեղոյն բնակիչքը շատ անգամ Գասգիլան բառը կը կրկնեն, մտածեց որ դուցէ կղզոյն մէջ իրենց հայրենակիցներէն քանի մը հոգի դաժուտին: Աս բանիս վրայ տեղեկութիւններ տուաւ, եւ վերջապէս Սպանիայի մը գնեց, որուն հոն դաժուտիլը զամենքն ապշեցուց: Ասիկա գրեթէ բոլորովին մերկ էր, միայն ուսին վրայ պատուած լաթի կտոր մը նետած էր.

ձեռքն աղեղ մը բռնած, կռնակն ալ կապոյ մը զարկած էր, որուն մէջ ուտելիք եւ Սուրբ Աստուածածնայ ժամագիրքը զրած էր, որն որ միշտ յարգութեամբ կը պահէր ու կ'ըէր թէ անիկայ զինքն աղատած է: Անունը Հերոնիմոս տ'Ակուիլար էր, Անտալոզիայի Էսիյա քաղաքը ծնած, ու սուրբ աստիճաններ ալ առած էր: Թեպէտեւ խորունկ գիտութիւն չունէր, բայց ճարակութիւնն ու ճարտարմտութիւնը ձեռք կու տար: Ան տեղի բնակչաց մէջ երկայն ատեն ապրած ըլլալով՝ անոնց լեզուն սորված էր եւ անկէ ետեւ Գորդէզին քով թարգման ըլլալով՝ շատ օգտակար եղաւ: Այլ թարի յառաջ՝ պզտիկ նաւով մը Տարիեւնէն Սպանիոյ երթալու ատեն՝ նաւակոծութեամբ ան կղզին ինկած էր. իր դժբախտ ընկերները, պզտիկ ծառակրով մը աղատելու ջանացած էին, բայց հովը զերեք դէպ ի ցամաք քշելով ու տեղացիներէն բռնուելով՝ շատերը կուռքերուն զօճ մատուցուած, մնացածներն ալ զանազան թշուառութիւններ ու նեղութիւններ քաշելէն ետքը մեռած էին: Ակուիլար միայն կրցեր էր փախչել եւ ուրիշ աւելի գթած ցեղապետի մը ապաստանիլ, որն որ իր կեանքը շնորհած էր:

Մարտի Կին դէպ ի Գապասոյ ճամբայ ելան. Գորդէզ կը յուսար որ Արիփալուային պէս բարեկամական ընդունելութիւն կը գտնէ եւ անոր պէս ալ շատ սկի ձեռք կը ձգէ. բայց յոյսը պարապ էլաւ. հաղիւ թէ երկաթ նետած էր, տեսաւ որ բնակչաց տրամադրութիւնը փոխուած էր. սիրով ընդունելութիւն ընելու տեղ՝ նաեւ գուրս ելելին արգելելու համար պատրաստութիւններ կը տեսնէին: Ակուիլար՝ որն որ քանի մը հոգւով դացած էր խաղաղութիւն ընելու մտքով, դարձաւ Գորդէզին յայտնեց որ բնակիչները շատուոր են եւ ամենեւին իր խօսքերը մտիկ ընել չուզեցին: Գորդէզ թեպէտեւ իր աշ-

խարհակալութիւնն աս դաւառէն սկսիլ չէր ուզեր, բայց հիմա հարկաւոր սեպեց որ կուռի, որպէս զի իր զօրացը ցուցնէ որ առջեւն ելած առջի վտանգէն վախնալով ետ կենալ չուզեր: Աստի գիշերը թնդանօթներն ու հրաղէնները կարգի դնելէն ետեւ՝ առտուան մօտ նաւերը լուսնածէւ շարել տուաւ: Գետը լայն ըլլալով, առանց կարգն աւերելու, կամաց կամաց յառաջ դացին: Բնակիչները խաղաղութեան ստիպելու համար՝ Ակուիլար նորէն խրկուեցաւ. բայց անոնց պատասխանը՝ իրենց դէմ յարձակիլն եղաւ: Ջրոյն վաղելուն օգնութեամբ՝ դէպ ի վար յարձակեցան, եւ մօտիկնալով՝ մէկէն ի մէկ ան աստիճանի բազմութեամբ նետ արձակեցին, որ Սպանիացիք հաղիւ անոնց դէմ իրենք զերեք կրցան պաշտպանել: Բայց իրենք ալ իրենց հրաղէններն այնպիսի սաստկութեամբ մը թշնամաց վրայ պարպեցին, որ անոնց անսովոր ձայնէն սարսափելով եւ իրենց ընկերներուն մէջէն շատերուն մէկտեղ իյնալ մեռնիլ տեսնելով, ծառակուրնին թող տուած՝ ջրին մէջ ցատքեցին սկսան փախչիլ: Ան ատեն նաւերն առանց արգելքի մինչեւ եղերը մօտիկցան եւ ցամաք ելան: Հոս հարկ եղաւ նորէն պատերազմ մ'ալ ընել. ինչու որ թշնամաց մէկ մասն անտառներուն մէջ դարանի մտած ըլլալով ու գետը նետուելով փախչողներն ալ ետ դառնալով՝ սաստիկ յարձակում ընելու սկսան: Նետուած նետերն ու քարերը Սպանիացիները շատ անհանգիստ կ'ընէին: Գորդէզ հարիւր հոգի ընտրեց, որ անտառին մէկալ կողմն անցնելով՝ Գապասոյ քաղաքը զարնեն. ասով թշնամիք աներեւոյթ եղան ու վազեցին քաղաքը պաշտպանելու դացին: Քաղաքը հաստ ծառերու կոճղներէ ցցապատնիշի ձեւով շինուած պատով մը ամրացած էր, որուն մէջ ասդին անդին ծակեր կային նետ նետելու համար: Գորդէզ՝ իր խրկած

Հարիւր հոգւոյ դումարտակէն յառաջ Հասաւ, որովհետեւ անոնց ընթացքը ճախններու պատճառաւ ուշացած էր: Երկու դունդն ալ միանալով՝ առանց թշնամւոյն ժամանակ թող տալով՝ մինչեւ պարսպին տակը յառաջացան եւ պատին ծակերէն սկսան իրենց թնդանոթներն ու հրազենները դէպ ի ներս արձակել: Թշնամիներն աս սաստիկ յարձակման չկրնալով դիմանալ՝ քաղաքը թող տուին փախան: Գորդէղ իր զօրքերուն՝ զանոնք հալածելն արդէլեց. ուստի եւ քաղաք մասն ու նոյն գիշեր տաճարներու մէջ անցուցին, որոնց դիրքը յանկարծակիս յարձակումէն զերենք կ'ապահովընէր:

Աս յարձակման լուրը շրջակայ տեղերը շուտ մը տարածուեցաւ. եւ տեղացիք իրենց առջի անգամ յաղթուելէն չվճատելով՝ մեծ ու ահեղ պատրաստութիւն մը տեսան, իրենց վրայ յարձակողները վճռուելու համար: Գորդէղ ալ ինք զինքը պաշտպանելու ամէն զուշուածութիւններն ի դարձ գրաւ. ձիերը նաւէն դուրս հանել տուաւ եւ ամենէն քաջ ձիւորներուն բաժնեց: Աս տասուիրեք հոգիէ բաղկացեալ ձիւորաց զնոյն ինք անձամբ կը հրամայէր. իսկ հետեւակ զօրքը՝ Տիեկոյ Օրտաղին հրամանատարութեան, հրազեններն ալ Մեսային յանձնուած էր: Գորդէղ պատարագ տեսնելէն ետեւ՝ մեծ վտահալութեամբ դէպ ի Գապասղացոյ բանտը յառաջացաւ: Անթիւ բազմութիւն մը դաշտին երեսը ծածկած էր եւ անոնց երաժշտութեան ձայնն օդը կը թնդացընէր: Իրենց տեսքն ու արտաքին շարժումները՝ արտաքոյ կարգի վայրենի էր. դուրսնին փետուրներով զարդարած, մարմիննին լայն վահաններով ծածկած էին. ձեռքերնին նիզակի, երկսայրի սուր, բիթ, նետ ու աղեղ կար. աւելի ահաւոր տեսք ունենալու համար՝ դէմքերնին կարմիր ու սեւ նեղերով ներկած էին:

Գորդէղ իր ձիւորներովը՝ դաշտին քովի պղզտիկ անասաւին մէջ պահուրտեցաւ. ուսկից հարկաւոր եղած ատեն թշնամեաց վրայ կրնար խնալ, եւ եթէ անոնք փախչելու երես բռնէին՝ կրնար արդէլել: Աս միջոցին հետեւակ զօրքը մեծ քաջասրտութեամբ թշնամւոյն առաջին յարձակմանը դէմ կը դնէր. բայց նոյն յարձակումն Սպանիացւոց շատ վնասակար եղաւ, որովհետեւ 70 հոգի վերաւորեցաւ, մէկ հոգի մ'ալ մեռաւ: Ասոր վրայ տեղացիք սիրտ առնելով՝ արտաքոյ կարգի քաջութեամբ ու աներկիւղութեամբ յարձակեցան, առանց հրազեններուն իրենց մէջ բրած սաստիկ կտորածիւն միտ դնելու: Նոյն դժուար միջոցին Գորդէղին ձիւորները մէկէն երեւան ելլելով՝ աս պատերազմին վեճակը շուտ մ'որոշեցին. թշնամիները ճակատնին կեցած զօրաց հետ պատերազմելու զբաղած ըլլալով, իսկզբան չկրնան իմանալ թէ կու՛նրի կողմանէ ալ սաստիկութեամբ յարձակողներ կան. դաշտին շտկութիւնը ձիերուն ընթացքին դիւրութիւն կու տար. մինչեւ որ իրենք անոնց դալուստն իմացան նէ՛ ձիւորներն անոնցմէ շատ մարդ ջարդեցին: Աս յանկարծակիս յարձակումը զերենք շատ ալլայլեց. իրենց աչքին առջեւը հեծեալն ու ձին՝ մէկտեղ ահագին ու անյաղթելի հրէշ մը կ'երեւար, որուն հազիւ նայելու կը համարձակէին: Շուտ մը ամէն կողմ ցրուելու սկսան, եւ անասուննրու մէջ ու ճախճախուտ տեղեր պահուրտեցան: Թշնամիներէն 800 հոգի մեռան, իսկ Սպանիացիք՝ միայն երկու հոգի կորսնցուցին:

Ասկից ետքն ալ քանի մը փոքր կռիւներ եղան եւ միշտ տեղացիք յաղթուեցան. վերջապէս ամենէն քաջասիրտներն ալ վճատեցան ու խաղաղութիւն խնդրելու ստիպուեցան: Մէջերնէն տասնուհինգ հոգի ի նշան սղոյ՝ երեսնին սեւցուցած եւ երկրին զանազան բերքերէն պարգեւ բերելով՝ եկան Գորդէղին

ուրքն ինկան : Հրամանատարը զիրենք շատ քաղցրութեամբ ընդունեցաւ : Աս բարեկամական ընդունելութենէն քաջալերուելով՝ երկրորդ օրն ուրիշ 30 հոգի ալ եկան, մեռելները վերջընելու հրաման խընդեցին . խնդիրքնին շուտ մը շնորհուեցաւ : Այննկէ ետեւ բարեկամական հաղորդակցութիւններն սկսան . բայց Գորդէզ վայրենեաց բնական անհաստատութենէն շատ կը տարակուսէր ու կը զգուշանար . կը վախնար որ չըլլայ թէ վախերնին ու սարսափնին անցնելէն ետքը՝ նորէն նոյն դիւրութեամբ զէնքերնին ձեռք առնուն ինչ դիւրութեամբ որ թողուցին : Անոր համար միտքը դրաւ անոնց հպատակութեան ժամանակը՝ վախերնին ու սարսափնին նորոգել : Անոնց դիւատորները չորս կողմը ժողվեց եւ սաստիկ ու խիստ ձայնով մը՝ մատնութիւն կամ ապստամբութիւն նիւթած ատեննին՝ ընելու վրէժխնդրութիւնն անոնց առջեւ դրաւ . եւ ըսածները հաստատելու համար՝ թնդանօթ մը նետել տուաւ : Թնդանօթին որոտումն ու գնդակին՝ անտառին մէջ ըրած սաստիկ կոտորածը տեսնելով, զարմացած ու սարսափած մնացին : Իրենց երեւակայութիւնն աս կործանիչ դործիքէն արտաքոյ կարգի զարհուրեցաւ, որուն որ պատերազմի ժամանակ վրէժխընդրութեան կրիւք բորբոքած ըլլալով՝ այնչափ միտ դրած չէին : Աւելի եւս զանոնք վախընելու համար՝ ձիաւորք շատ պատերազմական շարժումներ ըրին . հետեւակ զօրքն ալ ամենէն դժուարին ընթացքներն ու շարժումները ձեւացուցին : Աս դործողութիւններով Գորդէզ իր վախճանին հասաւ . վայրենիները Սպանիայիներէն մեծ վախ ունեցան ու յարգութիւննին աւելի մեծցաւ : Արջապէս Աստիլեայի թագաւորն իրենց տէր ճանչցան :

Բարեկամական հաղորդակցութիւնները կատարեալ հաստատուեցան . իրարու փոփոխ պարզեւներ

առին եւ երկու կողմանք սկսան իրարու հետ սիրով վարուել : Գորդէզին արուած պարզեւներուն մէջ՝ շատ բաներ կային, որոնց արուեստը բաւական ճարտարութիւն կը ցուցնէր : Ասիկց զատ 20 հոգի ալ զերի ազխին պարզեւեցին, որոնց մէջն էր նաեւ Տոնա Մարինա, որն որ Մեքսիկոյի աշխարհակալութեան վրայ շատ ազդեցութիւն ունեցաւ : Ասիկայ անմիջապէս Հայր Օլմատոյին ձեռօքը մկրտուեցաւ ու վերը յիշուած անունն ընդունեցաւ : Աս կնոջ բոլոր արշաւանաց ժամանակ՝ Գորդէզին ըրած մեծամեծ ծառայութեանցը համար կը վայլէ որ իրեն զարմանալի վարուց վրայ յիշատակութիւն մ'ընենք :

Տոնա Մարինա ազնուական ցեղէ էր . իր վարմանքէն կիմացուէր որ հրամայելու վարժած է . իր վառվառն ու սուր խեղքը, իր առողջ ու շլիկ դատաստանները՝ իր ընկերներուն մէջ ձրից առաւելութիւն մ'ունենալը կը ցուցնէր . քաջասրտութիւնն ալ շատ զարմանալի էր : Կոյնպէս արտաքին կերպաւորանքն ալ իր հոգւոյն ձրեքերուն համեմատ էին, եւ արտաքոյ կարգի ընթացք մ'ունենալու համար ծնած ըլլալը կը յայտնէին : Իր նախընթաց կեանքն ըսածներնու հաստատութիւն կրնան ըլլալ : Ասիկա Մեքսիկոյի կայսրութեան հարկատու ցեղապետի մը ազնկն էր : Պզտիկ հասակին մէջ հայրը կորսնցուց մայրը՝ որ երկրորդ անգամ կարգուելով ուրիշ որդի մ'ունեցած էր, Մարինային ծուռ աչքով կը նայէր եւ անոր ժառանգութիւնը տղուն տալու համար զինքը վաճառականներու ծախեց, որոնք Գապաչոյի գլխաւորներէն մէկուն սուին, որով վերջապէս Գորդէզին ձեռքն անցաւ : Շուտ մը իր նոր փրոջը պրտանց ու անկեղծ սէր մը կապեց . ինք զինքը բոլորովին փրոջը օգտին նուիրելով՝ ամէն վտանգներու մէջ անոր հաւատարիմ ընկեր եղաւ եւ մեծ ծառայութիւններ ըրաւ : Քիչ ատենուան մէջ Աստի-

լիացեոց լեզուն սորվելով՝ անոր ձեռքով Գորդէղին ու Մեքսիկացեոց մէջ եղած հարդրականութիւնները շատ դիւրին եւ ապահով եղաւ: Բայց ըրած օգուտները պարզ թարգմանութեամբ չէր, հասկա Մեքսիկացեոց բնութիւնը, սովորութիւններն ու պահտութիւնները աղէկ ճանչնալով՝ շատ անգամ դժուարին պարահաներու մէջ դաշնադրութեանց ու դեսպանութեան գործքերու գործածուեցաւ: շատ հեղ Սպանիացեոց դէմ նիւթուած դաւաճանութիւններն յայտնեց ու ազատելու ճամբան ցուցուց: Գորդէղ ալ վրան մեծ վստահութիւն ունեցաւ:

Գորդէղ քանի մ'օր Գապասպոյ կեցաւ, որպէս զի թէ հիւանդներն ու վիրաւորները դարմանէ եւ թէ վայրենիներն՝ իրենց նոր տիրոջը հպատակութեան մէջ հաստատէ: Վայրենիներն իրենց խոստումն անկեղծութեան նշաններ ցուցնելով նորդեցին, եւ օտարականաց ամէն ուզածը տալով՝ իրենց հաւատարմութիւնը հաստատեցին: Գորդէղ պատերազմի դաշտին վրայ մեծ խաչ մը կանդնել տուաւ: Ծաղկազարդին օրն ամբողջ բանակը թափորով աս նուիրական խաչին առջեւը դնաց, ուր որ շատ տեղացիք ալ մկրտուեցան: Անկից ետեւ՝ Գորդէղ անդադրեց իրեն վերջին բարեւր տուաւ ու երկաթ վերցուց ճամբայ ելաւ: Տեղացիք մինչեւ նաւերուն տեղը հետերնին եկան:

Ե.

Գորդէղ Մեքսիկայէ Լայպեր դեսպաններուն հետ կը տեսնուի: 5

Սպանիացիք ճամբանին դէպ ի արեւմուտք շարունակեցին, ցամաքն աչքէ չկորսնցընելով, որպէս զի ծովեզերքը կարող ըլլան քննել, բայց Ս. Յովհաննէս տ'Ուլլոայէն յառաջ՝ ցամաք ելլելու յարմար տեղ մը չհանդիպեցան: Օգոստոսի 21ին՝ նաւահանգիստ

մանելու ատեն՝ Ամերիկացիներով լեցուն մեծ ծառակուր մը տեսան. մէջը երկու հոգի գլխաւոր կերեւային, որոնք բարեկամութեան նշաններ ցուցնելով՝ Գորդէղին նաւուն մօտիկնայլու սկսան: Համարձակութեամբ ու վստահութեամբ նաւուն վրայ ելան եւ յարգութեան ու բարեկամութեան ցոյցերով ծառ մը խօսեցան, որն որ Ակուիլար չըրցաւ հասկընալ. բայց Մարինա հասկընալով, Մեքսիկացեոց լեզուաբուսածը՝ Մակայի լեզուին թարգմանեց եւ Ակուիլարին հասկըցուց: Գորդէղ իմացաւ որ աս երկու հոգին ան դաւառին կառավարէն խրկուած էին, որն որ Մոնդեզուամս անունով մեծ ու հզօր թագաւորի մը հպատակ էր: Ասոնց դալուն պատճառն ան էր որ Գորդէղին ինչ մտօք նոյն կողմերը դալն իմանան, եւ եթէ բանի մը հարկաւորութիւն ունի նէ՛ տան: Գորդէղ պատասխանեց որ իրենց պատրաստակամութեան վրայ շատ ուրախ է, եւ զիրենք ապահովընելով որ խաղաղութեան ու բարեկամութեան համար եկած է, ըսաւ թէ Մեղի յանձնուած է որ ձեր թագաւորին ներկայանանք եւ իրեն ու իր ժողովրդեան օգտակար առաջարկութիւններ ընենք: Ասոնք ըսելէն ետեւ՝ եկողներուն ապակի եւ ուրիշ չնչին պարգէւներ տալով՝ ետ դարձուց: Գեսպաններն աս ընդունելութեան վրայ ուրախանալով՝ իրենց կառավարին յաջող ու նպաստաւոր ծանօթութիւններ տուին, որն որ օտարականաց ցամաք ելլելուն արդեւք չէրաւ. մանաւանդ թէ երբ որ տեղացիք անոնց ցամաք ելլելը տեսան, կըրցածնուն չափ օգնեցին. եւ անոնց օգնելով՝ Գորդէղ քիչ ժամանակուան մէջ իր ձիերը, թնդանօթներն եւ ուրիշ կազմածները կըրցաւ ցամաքի վրայ հասնել եւ ուզածին պէս տեղաւորել: Ամէն բանէն առաջ փոյթ տարաւ վրաններ հաստատելու եւ չորս կողմանէ ամրացընելու: Տեղափոխեցն ալ աս գործքերուս օգնեցին. մէջերնէն ու

մանք պաշար, զանազան թռչուններ ու պտուղներ ալ կը բերէին:

Վախ մը տտեն վերջը սպարապետին խնայուցին որ կառավարն իրեն այցելութեան կու գայ, որուն վրայ Գորգէզ շատ ուրախացաւ: Երկրորդ օրը կառավարը՝ որուն անունը Գեւգիլէ էր, իր զօրացը սպարապետին հետ բանակն եկաւ, ետեւէն ալ շատ մարդ կար: Գորգէզ անոր աստիճանին վայլած մեծարանքով ընդունեցաւ եւ ցեղապետներէն աւելի պատիւ ցուցուց. անոր ըսել տուաւ թէ իբրեւ դեսպան եկած է Արորոս Աստիլիայի թագաւորին կողմանէ՝ որն որ երկրիս վրայի ամենէն հզօր թագաւորն է: Եւ անանկ երեւելի առաջարկութիւններ պիտի ընէ, որ կայսերմէ զատ ուրիշ մարդու չիկրնար յայտնել. անոր համար կը խնդրէր որ առանց ժամանակ կորսնցընելու՝ անոր առջեւը հանուի:

Աս խնդիրքը Մեքսիկացիները տարակուսի ու ահաճութեան մէջ ձգեց: Գեւգիլէ համարձակութեամբ իր ահաճութիւնն ու կարծիքը յայտնեց: Ուրիշ մտածմունք մ'ալ իր վախը կը սաստկացընէր. մէկ կողմանէ դիտէր որ Մոնդեղուճաւ, Մեքսիկացոց կայսրն, ամենեւին չուզէր հաղորդութիւն ունենալ օտարականաց հետ, որոնց առջի անգամուան երեւնալը զինքը վախի ու կասկածի մէջ ձգած էր. մեկալ կողմանէ ալ՝ կը մտածէր Գեւգիլէ որ Գորգէզին խնդիրքը մերժելով՝ դուցէ անոր բարկանալուն պատճառ կ'ըլլայ: Աս վարանքին մէջ իրեն աւելի խոհեմութիւն երեւցաւ, որ զանիկայ իր միտքը դրածէն ետ դարձրնելու ջանալէն յառաջ՝ բարեկամութիւնը վաստակի. անոր համար ուզեց Մոնդեղուճային անուամբը զանազան պարգեւներ տալ: Գեւգիլէ աս պարգեւներն անանկ մեծ հանդիսութեամբ ներկայացուց որ Գորգէզ շատ դարմացաւ: Պարգեւներն էին բամբակէ գեղեցիկ կերպասներ, զանազան

դոյներով փետուրներ, ոսկիէ ու արծաթէ ծանրազին զարդեր: Բայց աս հարստութիւնները՝ Մեքսիկացոց միտքը դրածէն շատ տարբեր հետեւութիւն ունեցան. վասն զի չէ թէ միայն Սպանիացոց ազահութիւնը չյագեցուցին, հապա աւելի եւս զրգուցին ու անոնց սրտին մէջ՝ այսպիսի ազնիւ բերքեր ունեցող հարուստ երկրին տիրելու սաստիկ բաղձանք ու եռանդ ձգեցին: Գորգէզ աս ընդունածներուն փոխարէն՝ քանի մը պարգեւներ տուաւ, որոնք էին շինճու աղամանդներ, փառաւոր քանդակով աթոռ մը ու Ս. Յակովբին պղնձէ պատկերազօրով զարդարուած գլխարկ մը: Աս պարգեւները Մոնդեղուճային պիտի խրկուէին, ի նշանակ բարեկամութեան Աստիլիայի թագաւորին: Ասկից ետքը Գորգէզ նորէն իր խնդիրքն ըրաւ, անանկ կերպով մը՝ որ Գեւգիլէ չկրնարով դէմ դնել, խոստացաւ որ շուտով մը զինքը մայրաքաղաք տանել կու տայ:

Աս խօսակցութեան ժամանակը՝ Մեքսիկացի դեսպանաց հետ եկած նկարիչները, ճերմակ բամբակէ լայն կերպասներու վրայ, իրենց զարմացման նիւթ եղած առարկաներուն պատկերը նկարելու զբաղած էին: Չէ թէ միայն Գորգէզին պատկերը ճիշդ նկարած էին, հապա նաեւնաւերը, ձիերն ու թնդուհօթներն ալ նոյն պատկերներուն մէջ իրենց սեպհական տեղն ունէին: Երբ որ խնայուցաւ որ աս դորձքը Մոնդեղուճային հրամանովն է, որպէս զի ան օտարականներուն վրայ ճիշդ դաղափար ունենայ, Գորգէզ աս առթով ուզեց թէ եկողներուն եւ թէ թագաւորին՝ իր զօրութեանն ու կարողութեան մեծութիւնը ցուցընել: Շուտ մը զօրքերը ժողվելու նշան տալով՝ մէկէն գնդերը պատերազմի կարգ մտան. հետեւակներն ու ձիաւորները զանազան արագ շարժումներ ըրին եւ իրենց հրազեններն ալ դորձածէն քին. վերջապէս թնդանթներն ալ խիտ անտառի մը

վրայ պարպուելով՝ շատ ծառեր դետինը պառկեցոցին : Մեքսիկացիք զինուորական կրթութիւններուն զարմացմամբ ու լռութեամբ կը նայէին . բայց երբ որ թնդանօթներուն որոտման ձայնն առին՝ ումանք փախան, ոմանք վախերնէն դետինն ինկան եւ ամէնքն առհասարակ անանկ սարսափեցան՝ որ օտարականաց զօրութիւնն աստուածներու զօրութեան նմանցուցին . Գորդեզ Հազիւ կրցաւ զերենք քաջալերելով վախերնին փարատել : Պատկերհանները բոլոր իրենց արուեստը բանեցուցին, աս տեսած արտաքոյ կարգի բաներնին որչափ կարելի է ճիշդ նկարելու :

Աս կրթութեանց ժամանակ Գեւգիլէ սողաւարտ մը տեսաւ, որն որ իրենց պատերազմի աստուածոյն գլխարկին կը նմանէր եւ Գորդեզէն խնդրեց, որ առնէ կայսեր պարգևը խրկէ : Գորդեզ շուտ մը խնդիրքը կատարեց : Արջապէս ղեսպանները հրաժարական բարեւը տուին, հաստաաւելով որ քիչ օրէն Մոնդեզուամայէն պատասխան կ'ընդունին : Իրօք ալ խօսքերնին կրնային կատարել, որովհետեւ Մեքսիկոյէն՝ ամէն կողմ մասնաւոր քաջնթաց թրղթաբեր մարդիկ որոշուած էին, որոնք իրարմէ քիչ հեռաւորութեամբ կենալով՝ լուր մը եկածին պէս՝ ամէն մէկը վազելով կ'երթար իրեն մերձաւոր թրղթատարին կը հաղորդէր եւ ինք տեղը կը դառնար : Այսպէսով ամենէն հեռու դաւառներն ալ մայրաքաղքին հետ շուտ հաղորդակցութիւն մը կ'ունենային : Անոր համար թեպէտ Ս. Յովհաննէս ա' Ուլլա Մեքսիկոյէն 40 դերմանական մղոնէն աւելի հեռու էր, ի վերայ այսր ամենայնի այնչափ անհամբերութեամբ սպասած պատասխաննին եօթն օրուան մէջ կրցան ընդունիլ :

Մոնդեզուամա իրեն եկած պատկերները քննելով՝ շատ զարմացաւ . օտարականաց տուած պարգևներն իր հետաքրքրութիւնը կ'աւելցնէին : Իսկ Գեւ

գիլէին խրկած սողաւարտը սրտին մէջ կրօնական վախ մը ձգեց . աս խորհրդաւոր նշանն՝ իր թագաւորութեան վերջանալուն գուշակ կը սեպէր, որովհետեւ բոլոր նոյն երկրին մէջ աւելորդապաշտական կարծիք մը կար, թէ օդին աստուածը շատոնցունէ աս երկրէն աներեւոյթ եղած էր, խոստանալով որ քանի մը ատենէ ետքը նորէն կը դառնայ ու Մեքսիկոյի թագաւորութիւնը ձեռք առնելով՝ ժողովուրդը խաղաղութեամբ ու հանդարտութեամբ կը կառավարէ եւ երջանիկ կ'ընէ : Ժողովուրդն ալ աս հին աւանդութիւնն օտարականաց դալուն հետ մեկտեղ բերելով՝ որոնց տեսքն օդի աստուածին սեպհականուած տեսքին շատ նմանութիւն ունէր, կարծեցին որ իրենց թագաւորութեան վախճանը հասած է եւ աստուածները կառավարութեան սանձը ձեռքերնին պիտ'որ առնեն : Ժողովրդեան աս կարծիքն ու խօսուածները Մոնդեզուաման կը վշտացնէին, իր վախը կ'աւելցնէին . բայց ամենէն աւելի Գորդեզին այնչափ ստիպմամբ ուզած խօսակցութիւնը զինքը տարակուսանքի մէջ կը ձգէր :

Արդ իր պատասխանը նպատաւոր չէր : Բայց վախնալով որ չըլլայ թէ պարզ ժխտելովը Սպանիացուոց բարկութիւնը զրդռէ, Գեւգիլէին հրաման տուաւ որ քանի մ'ամիս յառաջ Արիժալուային պատրաստուած փառաւոր պարգևները Գորդեզին տրուի : Հազիւ առջի խօսակցութեան վրայ շաբաթ մ'անցած էր, մէյ մ'ալ Գեւգիլէ Մոնդեզուամային պարգևներովը բանակն եկաւ . պարգևները բերողները 100 հօգի կային : Ասոնք Գորդեզին առջեւ ելելով՝ մեծարանքով մը զինքը բարեւեցին, ետքը պարգևները դետինը տարածեցին : Բայց աս հարուստ պարգևներով՝ օտարականաց միտքը դարձնելու տեղ՝ աւելի եւս երեւակայութիւննին տաքցուցին ու բաղձանքնին զրգուեցին : Պարգևներուն ղեղեկութեան

ու հարստութեան վրայ վերջին աստիճանի զարմացան. բայց զերենք ամենէն աւելի յափշտակողն եղան երկու կտոր ձեւով թափծու մեծ ափսեաներ, որոնցմէ մէկը ոսկի էր եւ արեւը կը ներկայացընէր, իսկ մեկըն՝ արծըթէ էր եւ լուսինը կը ներկայացընէր: Տիազ տէ Գասգիւլայ կ'ըսէ թէ միայն աս վերջինը հարիւր հազար ֆրանգէն աւելի կ'արժէր: Ասոնցմէ զատ՝ ուրիշ շատ ոսկիէ ու արծաթէ զարդեր, աղնիւ քարեր, վերջապէս իրենց ազահու թիւնը գրգռելու շատ հազուադէպ նիւթեր կային: Գորդէզ աս պարզեւնէրը մեծ շնորհակալութեամբ ընդունեցաւ եւ մեծ յարգութիւն ալ ցուցուց թագաւորին, որ ասանկ փառաւոր ընծաներով իր սէրը կը ցուցընէր:

Ասկից քաջալերուելով՝ դեսպաններն իրենց պաշտօնին երկրորդ մասն ալ կատարեցին, որն որ շատ դժուարին էր. զանազան դարձուածներով եւ քաղցր ու հաշտեցուցիչ խօսքերով յայտնեցին որ կայսրը զօտարականներն ընդունելու չի՛հաճիր. զանազան պատճառներով ալ աս գործքին դժուարութիւնը ցուցընել ուզեցին: Մեքսիկոյի ձամբան եղած անապատները նկարագրեցին. Չանազան ցեղերու հետ պիտի պատերազմիք, ըսին, որոնք՝ միայն ձեր նաւէն դուրս ելլելը լսելով՝ սաստիկ գրգռուած են: Թարգմանն աս խօսքերը թարգմանելու ժամանակ Գորդէզ իմացաւ որ աւելի հաստատուն եղանակաւ մը իր կարծիքն յայտնելու է. ուստի եւ ամուր ու սպառնական ձայնով մ'ըսաւ. Անկարելի է որ իմ երկիրս դառնամ, առանց իմ տիրոջմէն ինձի յանձնուած պաշտօնը կատարելու: Վերջապէս ստիպեց որ զինքը Մոնդեղուամային տանին:

Գորդէզին մտայ հաստատութիւնը՝ Մեքսիկացիները մեծ տարակուսանքի մէջ ձգեց: Իրենց տիրոջն ուղածն ան էր որ անոր խնդիրը բոլորովն

մերժէն. բայց իրենց տիրոջմէն վախցածնուն չափ՝ Սպանիացի մեծէն ալ կը վախնային. ուստի միջին ձամբայ մը բռնեցին, այս ինքն՝ Գորդէզին խնդիրըն առանց յայտնի մերժելու, Մոնդեղուամային ժամանակ ալ ուզեցին՝ որ անոր դէպ ի մայրաքաղաք յարձակին արգելէ. անոր համար որոշեցին որ նորէն Մոնդեղուամային դեսպան խրկեն ու նոր հրամանի սպասեն. եւ Գորդէզէն խօսք առին որ դեսպանները ետ չդարձած՝ իր կեցած տեղէն յառաջ չերթայ:

Մոնդեղուամա Գորդէզին հաստատուն կենալը լսելով՝ շատ այլայլեցաւ. ալ յոյս չկար զանկիայ իր կարծիքէն շարժելու. ալ իրեն ուրիշ միջոց չէր մնար՝ բայց եթէ զինքը կամ դեսպանի մը վայլած պատուով ընդունիլ, կամ իրբու թշնամի՝ անոր յարձակմանը դէմ դնել. եւ ինք երկուքն ալ չէր ուզեր: Սակայն աս տատամուութիւնն իր տկարութեանէն յառաջ չէր դար, որովհետեւ իր տերութեան ընդարձակութիւնը, հարստութիւնն ու զօրութիւնը շատ մեծ էր. իր հպատակները պատերազմող ու քաջ էին. անթիւ անհամար զօրք կրնար հանել. իր իշխանութիւնն ալ կատարեալ բացարձակ ու ինքնիշխան էր: Այնպէս որ եթէ իր բոլոր զօրութեամբն անմիջապէս Սպանիացուց վրայ յարձակելու ըլլար, որոնք վատառողջ ու անբեր երկրի մը վրայ բանակած էին, պաշար, դաշնակից ու օգնական եւ միանդամայն ետ քաշուելու տեղ չունէին, ստուգիւ չէին կրնար երկայն ատեն դիմանալ: Թէպէտ Սպանիանք զէնքի եւ կրթութեան կողմանէ մեծ առաւելութիւն ունէին, բայց անով ալ չէին կրնար դիմանալ. հապա կամ կամայ կամայ կը ջարդուէին կը լիննային, կամ իրենց յանդուգն արշաւանքէն ետ կը կենային: Մոնդեղուամա ասանկ գործք մը յառաջ տանելու յարմարութիւն ու ձիրք ունէր: Բոլոր թըշնամիքն իրմէ կը դողային ու հպատակները կը վախ-

նային . իրեն խիստ ու անգուժ ընութեամբն ամենն ալ նուաճած էր եւ ոչ ոք իր կամքին դէմ բան մը կրնար դործել առանց պատիժը կրելու : Ըրած յաղթութիւններովը՝ զինուորաց վատահուժիւնը վաստըկած եւ ամենուն սրտին մէջ իր անուան սարսափը տիրած էր : Ի վերայ այսր ամենայնի հիմա խուճէ մը օտարականներուն մօտիկնալէն վախնալով՝ շփոթած ու խռոված էր : Առջի անգամուն՝ որ ասոնք իր երկրին վրայ երեւցան , տարակուսանքն ու վախկոտութիւնն իր վրայ տիրեցին . փոխանակ պարագայից պահանջածին համեմատ՝ զօրաւոր միջոցներ բանեցնելու , տատամութեամբ մը իր ժողովրդեան վնասին եւ իր իյնալուն ալ պատճառ եղաւ : Աս տկարութիւնն ու տատամութիւնը՝ միայն աւելորդապաշտութեան զօրութեամբը կրնայ մեկնուիլ : Ան կողմերը կարծիք մը տիրած էր թէ ուրիշ զօրաւոր ցեղն մը ձեռքով իրենց դուրը շատ չարիքներ պիտի դան : Ժողովրդեան աս վախերն՝ իրենց տիրովը վրայ աւելն մեծ տպաւորութիւն կ'ընէին :

Արբ որ Մոնղեղումս Գորդեղին յամաութիւնը տեսաւ , աս օտարականաց հպարտութեանը վրայ սիրտը նեղացաւ , որ յանդգնութեամբ իր երկրին մէջ իրեն դէմ կը զինէին . իր թմրած կիրքերն արթնացան եւ բնական կատուութեամբն երգում ըրաւ որ բոլոր ան հպարտ մարդիկն իր աստուածներուն զոհ ընէ : Բայց աս բարկութիւնը՝ բաղձացուած գործքը յառաջ չեքրաւ . փոխանակ զօրութիւնը ժողովելու եւ թշնամեղն վրայ յարձակելու , Մոնղեղումս՝ խորհուրդ ընելն ու իր պաշտականներուն կարծիքն իմանալը բաւական սեպեց : Սակայն երկայն բարակ խորհուրդ ընելու , մտածելու ժամանակն անցած էր . անօգուտ խօսակցութեանց ծախուած ամէն մէկ ժամը՝ թշնամեղն ուժը կ'աւելցընէր : Ժողովքին հետեւութիւնն ան եղաւ որ Սպանիացւոց

որոշ հրաման խրկեցին՝ Մեքսիկոյի երկիրներէն դուրս ելլելու . բայց աս հրամանն իրեն նորէն խրկած հարուստ ընծաներովը կ'ոչընչանար , ինչու որ ինչպէս յառաջ ըսինք , ասոնցմով Սպանիացւոց եռանդն աւելի կը բորբոքէր եւ մտքերնուն մէջ աւելի եւս կը հաստատուէին :

Օ .

Գորդեղին դէ՞ որդեկանց հոգին ինչ զօրանայ . Բայց ուր դարձաւ ինչ ինչնայնքովն ինչ ինչ : — Նոր Սպանիայի զէլ տուէն անգամ գալնախանութիւնն ինչ հոգորդին :

Մոնղեղումս իր կասկածոտութեամբն անգործ կեցած ատեն՝ Գորդեղ ալ յաջող վիճակի մը մէջ չէր : Սպանիացւոց մէջ տժգոհութեան ու անմիաբանութեան խմբում մը մտած էր , եւ շատ դժբախտ հետեւութիւններու վախ կու տար : Գորդեղ իր վիճակին ամէն դժուարութիւնները կը տեսնէր . թէպէտ իր ձիւքերովն , իր անկողմնասէր ընութեամբն ու քաջութեամբը՝ զինուորաց վատահուժիւնը բոլորովին վաստըկած էր , բայց Վելասկուէզին կողմնակիցները միշտ վրան կը նախանձէին եւ մտքերնին դաղտուկ պահելու զգուշութիւն ալ չէին ըներ : Ճամբայ ելլելէն վեր՝ բոլոր ձեռքէն եկած հսկողութիւնն ու հնարքներն ի գործ դրած էր , որպէս զն ներքին վտանգները նուազցնէ : Եւ թէպէտ շատերն իրեն հետ հաւատարմութեամբ կ'պաշտուէին , ի վերայ այսր ամենայնի հակառակորդները բոլորովին արհամարհելու կամ բանի տեղ չդնելու չափ զօրութիւն ալ չունէր : Ասոնք զինքը միշտ իբրեւ Վելասկուէզին պարզ փոխանորդը կը ճանչնային . եւ աս կարծիքը Չորդեղ շատ անհանդիստ կ'ընէր ու խորունկ մտածմանց մէջ կը ձգէր : Ինք շատոնցուրնէն ինքնիշխան ըլլալու խորհուրդ ունէր . իր վառվռուն ընութիւնն , եւ ձիւքը վրայ ունեցած համարումը՝ անանկ մէկ տկար

մեծ մը ունենալն իրեն ծանր կ'երեւցընէր. մանաւանդ որ յայտնի կը տեսնէր թէ Աստուածային նախանձովը կրնայ ան գործողութեան պտուղը կորսնցընել, որուն մէջ այնչափ յառաջագիմութիւն կ'ընէր: Աս մտածմունքները զինքը ստիպեցին իր բնութեան հակամնացը հետեւելու եւ շատոնցուրնէ միտքը դրած խորհուրդը գործքով կատարելու:

Բայց ասոր գործադրութիւնն ալ շատ դժուարութեանց առկա կ'էինար. կրնար վախցուիլ որ եթէ ածապարելու շրջայ, մինչեւ նոյն ժամանակն ըրածներուն պտուղը մէկ ըսպէի մէջ կորսնցընէ: Արդէն տեսնեք որ ինչպէս երկու անգամ Աելասկուէզին նախանձէն՝ իր բախտովն ու խոհեմութեամբն ազատեցաւ. արդ հիմակ ալ նոյն վտանգները կրնային նորոգուիլ ու զինուորներն իր կողմը վաստակելու համար մինչեւ նոյն ատեն ըրած ջանքն ալ պարապի հանել. որովհետեւ զՏիեկոյ Թորատալ, զԲագուպար եւ Աելասկուէզին ուրիշ քանի մը կողմնակիցներն իր կողմը չէր կրցած վաստակիլ, որոնք իրենց կարծիքները զինուորներէն շատերուն ալ հաղորդած ու համոզուցած էին: Տժգոհները յարմար առթի մը կը սպասէին սպարապետին ընթացքին վրայ ունեցած ահաճութիւննին ցուցնելու: Տեսան որ Գորդմէ կղզին առնելու ժամանակ՝ Աելասկուէզին արտուր շփոթեցաւ. Գորդէզ բոլոր առած հրամաններուն մէջ անանկ կը ցուցնէր որ կարծես թէ ի՞նչ պաշտօնն ու յանձնարարութիւններն ուղղակի թաքաւորին ձեռքէն ընդունած էր, չէ թէ Գուպայի կասապարէն: Աս ձեւերու եւ կանոններու զանցառութիւնը զՕրատալ եւ իր կողմնակիցները շատ վշտացուց, որովհետեւ անով՝ Գորդէզին գաղտնի խորհուրդները կը տեսնէին. բայց իրենց տժգոհութիւնն երեւան հասնելու՝ յարմար առթի մը կը սպասէին՝ Սպասածնին շուտով հասաւ. բերած պատճառնին ալ

իրենց տժգոհութիւնն արդարացընելու բաւական կ'երեւար:

Օխուորները խել մը ատենէ վեր խեղճ վիճակի մը մէջ էին: Ճակխններէ պաշարուած աւազուտ տեղ մը բանակած էին. հազարներով մտղուկներ աս խեղճերուն վրայ յարձակելով՝ ըսպէ մը հանգիստ չէին թողուր. շատերը նոյն օդաբաժնին հիւանդութիւններէն բռնուած էին, ոմանք ալ հոնտեղաց տաբուրթենէն պատճառած վէրքերնին չէին կրնար բժշկել. առհասարակ ամէնքն ալ ծանր աշխատանքներու մէջ կը գտնուէին: Պաշարները պակսելու սկսած էին, պաքցամատն ու աղած միսն աւրուած էր. ամենուն միտքը սովու վախով նախապաշարած էր: Ուստի մէկ որոշ գործքի մը ձեռք զարնելն անհրաժեշտ հարկաւոր կ'երեւար: Աս պարագայից մէջ Գորդէզ առաջարկեց որ Քիահուիցլա քաղաքն առնեն ու հոն ամրանան: Նոյն որոշումը Աելասկուէզին կողմնակիցները զրգոյց ու ոտք հանեց. ասոնք կը պնդէին որ այսպիսի անձանութ երկրի մէջ ալ աւելի յառաջ երթալը յանդուութիւն ու խեղդութիւն է: Աս մեր սակաւութիւ բանակը, կ'ըսէին, որ հիւանդութիւններով սաստիկ տկարացած է, անտարակոյս առանց բան մը վաստակելու՝ շատ կորուստներ պիտի ունենայ: Նոյն միջոցին Գեւդիլէ հասաւ, որն որ Մոնդեղուսային կողմանէ բացարձակ հրաման կը բերէր որ օտարականք շուտ մը իր երկիրներէն ելնելու երթան: Գորդէզ իր պատասխանը պատրաստելու ժամանակ՝ լսեց որ բանակին մէջտեղը շինուած մատրան զանգակը կը զարնէր: Անմիջապէս ծնական վրայ եկաւ, քովիներուն ալ հրամայեց որ ծոնը իջնան: Մէկէն բոլոր բանակին մէջ խոր լուութիւն մը տիրեց, որն որ դեսպանին վրայ մեծ աղոթելութիւն ըրաւ: Ան ատեն Մարինա իրեն զուրցեց թէ Սպանիայից մէկ ճշմարիտ Աստուծոյ երկրպագութիւն կ'ընեն, որն

որ կուսպաշտները կ'ատէ ու կուսքերը կործանելու կարողութիւն ունի: Արդ հիմակ իրեն կ'աղաչեն որ, ըսաւ, Մոնղոլներու մային խնայէ, որուն դէմ իրենց Աստուածը բարկացած կ'երեւայ: Ետքէն Գորգէզ վեհ ու ազդու ձայնով մ'ըսաւ. Իմ թագաւորի՝ Մեքսիկոյի կայսեր հետ բարեկամութեան դաշինք դնել ուզելուն գլխաւոր պատճառն ան է, որ քրիստոնեայ ժողովուրդները՝ կուսպաշտութեան մոլորութիւններուն դէմ դնելու մեծ պարտաւորութիւն ունին: Ուստի եւ իմ բաղձանքս ալ ան ըլլալով որ ճշմարտութեան հարկաւոր եղած ծանօթութիւններն իրեն հաղորդեմ, չեմ կրնար իրեն առջեւ ելլելու խնդիրքէս ետ կենալ: Ես խաղաղութեան մտքով եկած եմ, որուն յայտնի նշան է քովս միայն այսչափ քիչ հոգի ունենալս: Աս խօսակցութիւնը Գեւդիլէն անհամբերութեամբ մը մտիկ ընելէն ետքը, Գորգէզ խօսքը լքնցնելուն պէս՝ ձեւերովն ու շարժմունքներովն իր տհաճութիւնն ու զարմանքը յայտնելով՝ բանակէն դուրս ելաւ դնաց:

Երկրորդ օրը տեղացիներէն ոչ ոք երեւցաւ, որոնք հասարակօրէն իրենց պաշար կը բերէին. երթեւեկութիւնն ու սուրեւառակի փոփոխութիւնը դադրեցաւ, եւ Գորգէզ ամէն բոլոր թշնամութեանց սկսելուն կը սպասէր: Ա՛օ դէպքը Սպանիացւոց վրայ մեծ վհատութիւն ու սարսափ ձգեց. Ալեքսիուէզին կողմնակիցները չէ թէ միայն տրտնջել եւ սպարապետին դէմ նենդութիւններ նիւթել յանդգնեցան, հապա մէջերնէն մէկուն ալ յանձնեցին որ երթայ Գորգէզին անխոհմտութիւնն երեսը զարնէ եւ ստիպէ որ նաւ մտնեն Գուպա կղզին դառնան, որպէս զի նաւատորմիղը նորոգէ ու բանակը զօրացնէ: Ա՛օ պաշտօնը Տիեկոյ տ'Օրտագին ինկաւ, որն որ համարձակ ու բիրտ եղանակաւ մը խօսեցաւ եւ հաստատեց թէ բոլոր բանակին բաղձանքն ալ ան է: Գորգէզ

հանդարտութեամբ մը մտիկ ըրաւ. արդէն աս բանս յաւաջուրնէ իմացած եւ առջեւն առնելու պատրաստուած էր, որովհետեւ իր կողմնակիցներն ամէն բան կը դիտէին եւ իրեն կ'իմացնէին: Բորգոյ Գարբելոյ, Սանտովալ, Ալբարատոյ, Էսգալենդէ, Օլիտ եւ Լուկոյ իրենց սպարապետին հետ հաւատարմութեան ու բարեկամութեան կապով մը սերտ կապուած ըլլալով՝ ամէն բանի մէջ անոր պաշտպան կը կենային: Ասոնք հասարակ զինուորներէն շատերն ալ իրենց կողմը վաստակած էին, որոնք արդէն Գորգէզին քաղցր բնութեամբն ու առատաձեռնութեամբն անոր հետ կապուած էին: Աս բարեկամները շատ հեղ դաղանի խօսակցութեանց մէջ՝ Գորգէզին իշխանութիւնն աւելի եւս բարձրացնելու եւ Ալեքսիուէզին բոլորովն անկախ ընելուն վրայ կը խօսէին ու կը ջանային որ զինուորներուն հաւանութիւնն ալ առնեն:

Գորգէզ նոյն մտածութիւններն իմանալով եւ զինուորաց յօժարութեան տեղեակ ըլլալով՝ աս պարագային մէջ նուրբ վարպետութիւն մը բանեցուց: Ամենայն սիրով յանդուգն Օրտագին խօսքերը մտիկ ըրաւ եւ հասարակաց օգտին համար հարկաւոր եղած կարգադրութեանց ինք զինքը պատրաստ ցուցնելով՝ զինուորներուն հրաման տուաւ որ երկրորդ օրը նաւ մտնելու պատրաստուին: Աս նոր հրամանը տարածուելուն պէս՝ բախտախնդիրները տեսնելով որ իրենց յոյսը պիտի ոչնչանայ, սկսան դանդաւորել ու սպառնալ. զօրաց մէջի խմորումը շատցաւ, ամէնն ալ մէկ բերան սպարապետը տեսնել ուզեցին: Գորգէզ շատ չուշացաւ, դուրս ելաւ. զօրքը զինքը տեսնելուն պէս՝ սկսան ետ դառնալու հրամանին վրայ ունեցած զարմանքնին ու ստիպելութիւննին յայտնել: Աստիկիացւոց ամօթ ու նախաախնք է, կ'ըսէին, որ առջի տեսնուած վտանգէն վախնան, ու դեռ թշնամին չերեւցած՝ թող սան վախճին: Մենք չենք եր-

Թար, կ'ուզենք յառաջ տանիլ սկսած արշաւանք- նիս, որն որ մինչեւ հիմակ յաջողեցաւ: Քու հրա- մաններուդ հաւատարմութեամբ հնազանդելով՝ ամէն վտանգներու մէջ քեզի ընկեր ըլլալ կ'ուզենք եւ երբեք զքեզ թող չենք տար: Բայց եթէ կ'ուզես Գուպա դառնալ եւ փառքդ ու ակնկալութիւն- ներդ նախանձոտի մը ձեռքը թողուլ, մենք ուրիշ զօրապետ մը կ'ընտրենք, որ ան փառաց ճամբուն մէջ մեզի առաջնորդէ:

Գորդէզ զինուորաց աւ մեծ եռանդին վրայ սաստիկ ուրախացաւ, եւ անոնց համարձակութեան վրայ ամենեւին չնեղացաւ, ինչու որ ան հօգին ու եռանդն ազդել տուողն ինքն էր: Ի վերայ այսը աւ մենայնի իրենց աւ խօսքերուն վրայ զարմանալ մը ձեւացուց, անոնց խնայուց որ ինք հասարակաց կար- ծիքն այնպէս կարծելով՝ իր կամաց ու կարծեաց հակառակ նաւ մանելու հրաման տուաւ: Իսկ իմ կարծիքս ան է որ, ըսաւ, հոն ծովին քով բնակու- թիւն մը հաստատենք եւ անկից՝ երկրին ներքին կող- մերը քաղենք: Աս այսպէս ըլլալով՝ զիս խաբած էին ուրեմն, համոզընելով որ զօրքն իմ կարծեացս հա- մաձայն չէ: Բայց հիմա, ըսաւ, զձեզ ասանկ քաջա- սիրտ տեսնելով շատ ուրախացայ. ուստի եւ նոր ե- ուանդով դարձեալ իմ պաշտօնս կը սկսիմ եւ զձեզ կ'ապահովընեմ որ յաղթութեանց ու բախտի հաս- նելու համար ձեզի կ'առաջնորդեմ: Աս յայտարա- ռութեան՝ ամէնն ալ ուրախութեան ու հաճութեան աղաղակներով պատասխանեցին. զինքը գաղտնի բաժ- բասողներն ու չհանողներն ալ մեծագոյն մասին հետ միանալու ստիպուեցան, թէ իրենց հակառա- կութիւնը ծածկելու եւ թէ ընկերներնէն իրբեւ վատ չնախատուելու համար:

Գորդէզ՝ զինուորներուն քննութիւններ ու խոր- հրդագծութիւններ ընելու ժամանակ թող չտալով՝

շուտ մը գաղթականութիւն մը հաստատելու պատա- ղեցաւ, որուն անունը Վիլլա Ռիդա տէ լա Վերա Գրուզ դրաւ, կրօնի եւ հարստութեան յոյսերը մեկ- տեղ միացընելով: Աւագ ուրբաթն օրը քաղաքը կրօնական մեծ հանդիսութեամբ նուիրեցաւ: Հազիւ թէ պատերն ոտնաչափ մը դետնէն բարձրացած էին, Գորդէզ քաղքին կառավարութեան կերպին վրայ սկսաւ մտածել: Պաշտօնակալները ժողովեց որ գաղ- թականութեան կառավարներ ընտրեն. բայց ամէն բան այնպէս կարգի դրաւ որ ընտրութիւնները՝ միայն իր կողմնակիցներուն վրայ ընկաւ: Բորդոյ Գարբերոյ, Ալուարատոյ եւ Օլիտ, որոնց հաւատարմութիւնն եր- բեք արատաւորած չէր, կառավարութեան գլխաւոր անդամներն եղան: Աս ընտրութեան ու ժողովքին գործքերը թագաւորին անուամբն եղան. իսկ Վե- լասկուէզին եւ սչ անունը յիշուեցաւ: Գորդէզ իր պաշտօնակալաց վրայ ազէկ վստահ ըլլալով եւ նոր ժողովքին իշխանութիւնը հաստատել ուզելով՝ անանկ ընթացք մը բռնեց որ առջի բերան յան- դուզն կ'երեւայ, բայց մարդ մտածելով ունեցած դիտաւորութիւնը կը տեսնէ. այս ինքն՝ իր իշխա- նութիւնն ընտրուած կառավարներուն ձեռքը յան- ձնեց, որպէս զի անոնց հպատակութիւն ցուցընելու առաջին օրինակն ինք սկսելով՝ անոնց կառավարու- թիւնը զօրացընէ: Գարձեալ գիտէր որ իր հրամա- նատարութիւնը տկար ու խախուտ բան մըն է, եւ թէպէտ կառավարութեան դրուելուն կերպն ալ օ- ըինաւոր չէր կրնար ըսուիլ, ի վերայ այսը ամենայնի եթէ ինք ան կառավարութեան ձեռքովը նոր պաշ- տօն մ'ընդունելու ըլլար, կը յուսար որ զինուոր- ներն աւելի եւս գիւրութեամբ մը իրեն կը հնազան- դէին, որովհետեւ իրենք ալ իր ընտրութեան եղա- նակաւ մը մասնակից եղած կ'ըլլային: Աս մտած- մունքներով՝ կառավարութեան ժողովքն առաջին

անգամ ժողովուրդուն պէս՝ Գորդէղ Տրաման խնդրեց որ ներկայանայ, եւ մեծարանքով մը ներս մտնելով՝ գեղեցիկ ճառ մը զրուցեց. կրցածին չափ շողջորթիչ բառերով՝ ընտրուողներուն իշխանութիւնը բարձրացուց եւ զինքն անոնց ամէն որոշմանց հպատակ ցուցուց: Յայտնեց որ իր իշխանութիւնը յառաջադրոյն Գուպայի կառավարէն առած էր, բայց անիկա աս իշխանութիւնը ետ առնելուն համար՝ հիմակ իր իշխանութեան օրինակոր ըլլալուն վրայ կրնար տարակոյտ ծնանիլ. ուստի եւ ինք ասանկ անհաստատ հիմ ունեցող իշխանութիւն մը բանեցընելու չհամարձակելով՝ պաշտօնէն կը հրաժարի. եւ պատրաստ է մինչեւ նոյն ատեն ցուցուցած եռանդեամբ՝ իբրեւ հասարակ պաշտօնակալ մը իր ծառայութիւնները կատարել. եւ կ'ուզէ ցուցընել որ թէպէտ հրամայելու վարժած է, բայց հնազանդիւ ալ գիտէ: Ետքէն Ալեքսիուէզէն առած պաշտօնի նշանը սեղանին վրայ դնելով՝ իր հրամանատարութեան գաւազանը պագաւ ու գահերեցիին ձեռքը յանձնելով՝ ետ քաշուեցաւ:

Գորդէղ իր աս հնարագիտութեան պտուղը շուտով վայելեց. ժողովքը չէ թէ միայն զօրքին հրամանատարութիւնը նորէն իրեն յանձնեց, հպապ զինքը գաղթականութեան առաջին կառավարն անուանեց, որով թէ զինուորական թէ քաղաքական գլուխ եւ զաւ: Բայց որպէս զի աս գործքը գաղտնի խորհրդակցութենէ յառաջ եկած չերեւայ, ժողովքը հրամայեց որ բոլոր զինուորներն ալ կանչուին եւ ըլլալու որոշման անոնք ալ քուէ տան. միայն թէ ասիկայ հրատարակելէն յառաջ՝ Գորդէղին կողմնակիցներն ամէն կարելի միջոցներով աշխատեցան զինուորաց քուէներն իրենց կողմը վաստակելու: Գորդէղին յաջողակութիւնն ու զինուորական ձիրքերը կը գովէին, անոր մինչեւ նոյն ժամանակն ունեցած ար-

դինքներն ու գործած քաջութիւններն առջեւնին կը դնէին: Ամէն բան ասանկով աղէկ մը պատրաստուէն ետքը՝ Գորդէղին ընտրութիւնն եղաւ, որուն ամէնն ալ մեծապէս գոհ եղան, եւ իրենց ուրախութիւնը սիրոյ նշաններով յայտնեցին ու ժողովքին որոշումը հաստատելով՝ սպարապետին հնազանդութեան երդում ըրին:

Մասնով Գորդէղ իր բաղձանացը հասաւ. ալ իր գործքերուն դէմ դնող արգելքներէն ազատուցաւ: Ալեքսիուէզէն իշխանութենէն ազատ էր, իր իշխանութիւնն ամէնքն ընդունած էին, ալ իր միտքը դրած յատակագիծներն ուղածին պէս յառաջ կրնար տանիլ. որովհետեւ ապահով էր որ անկից վերջը իր հրամաններուն յամենայնի կը հպատակին:

Բայց ասանկ մեծ գործողութիւն մը՝ տժգահներուն դժկամակութիւնն առանց գրգռելու չմնաց. թէպէտ Ալեքսիուէզէն կողմնակիցներուն թիւը շատ քիչցած էր, բայց մնացողներն իրենց կարծեացը վրայ հաստատուն կենալով եւ ժողովքին վճիռներն անվաւեր ու մատնութեան գործք է, ըսելով՝ գաղթականութեան մէջ երկպառակութիւնը սաստկացընելու ջանացին: Գորդէղ եւ իր կողմնակիցներն աս բաներս իմանալով՝ նախ հասարակ զինուորներուն մէջէն իրենց դէմ ըլլողներն սկսան պարգեւներով ու խոստումներով որսալ: Աս ալ կ'ըսէին թէ Գորդէղին կողմն արդէն շատուոր է, ուստի իրենց դէմ դառնալն անոր միտքը դրածները յառաջ տանելու ամենեւին արգելք չիկրնար ըլլալ. միայն թէ ետքէն իրենք կը զղջան, իրենց համար պատրաստուած բախտէն զրկուելով: Այսպէսով վերջապէս հասարակ զինուորներն իրենց կողմը շահեցան: Իսկ Տիեկոյ տ'Օրտաղ, Ալեքսիուէզ տէ Լէսն, Էսդուպար եւ ուրիշ քանի մը պաշտօնակալներ տեսնելով որ զինուորք որոնց վրայ իրենց յոյսը դրած էին, մէկալ կողմն

անցան, վախցան եւ իրենք ալ Գորդէզին կողմն անցան: Բայց ոպարապետն ապստամբութեան առջեւն առնելու հարկաւորութիւնը տեսնելով, շուտ մը զանոնք բռնել տուաւ ու ոտքերինն շղթայի զարնելով նաւ խրկեց: Աս խոտութիւնն ապստամբութիւնը բոլորովին խաղաղցուց, ուստի քանի մը օր ետքը բանտարկեալները նորէն ազատեցան: Գորդէզ անոնց հետ զինուորական համորձակութեամբ ու բարեկամական ընտանութեամբ վարուեցաւ. առաջարկեց միանգամայն որ իր հետը գալ չուզողն ազատ է, կրնայ Գուպա դառնալ: Աս առաջարկութիւնն ոչ ոք ընդունեցաւ եւ հաշտութիւնն ան աստիճանի կատարեալ եղաւ, որ անկէ ետեւ ամենեւին մէկն իրեն դէմ դաւաճանութիւն մը չըրաւ, ամէնքն ալ անոր անձին ու օգտիքը բոլորովին յարեցան ու սիրով միացան:

Աս միջոցիս պաշարի պակասութիւնն սկսաւ զերենք նեղել: Ալուարատոյ խումբ մը զօրքով երկրին ներսերը պաշար հողալու գնաց: Քանի մը օր ետքը ետ դառնալով՝ լուր բերաւ թէ դացած ամէն գեղերն առատ պաշար կար, իսկ բնակիչներն իր մօտիկնալը տեսնելուն պէս՝ կը փախչէին: Միանգամայն տաճարի մը մէջ քանի մը մարդիկներու եւ տղոց դիակներ տեսած էր, որոնք կ'երեւար թէ նոր զոհուած էին, որովհետեւ զոհին դանակը թարմ արիւնով ներկուած էր: Գորդէզ պաշար դառնելուն վրայ ապահովութիւն ստանալով՝ բանակը վերցուց եւ սկսաւ դէպ ի երկրին ներսի կողմերը յառաջանալ: Աս գործքիս աւելի յորդորուեցաւ ուրիշ դիպուածէ մ'ալ. Տիազ պատմիչը քիչ մը տեղ հեռացած ըլլալով տեսաւ որ մօտիկ բլրէ մը հինգ անդէն տեղացիք խաղաղութեան նշաններ ցուցընելով՝ իրենց կը մօտենային. ուստի եւ զիրենք առաւ բանակը տարաւ: Ասոնց հազուստէն եւ կերպարանքէն կ'երեւար որ Մեքսիկացիներէն տարբեր ցեղ մըն էին: Մարինա իրենց լե-

զուն դիւրաւ հասկըցաւ. բայց աս իմացաւ որ Զեմբուպայի ցեղապետէն խրկուած էին, որ զԳորդէզ իրենց քովը հրաւիրեն, խոստանալով որ անոր հետ բարեկամութեան եւ խաղաղութեան դաշինք կը դնէ:

Աս պապագամաւորութիւնը նենգութեան համար ալ կրնար ըլլալ. կրնար վախցուիլ որ չըլլայ թէ ցեղապետը զիրենք խաբելով իր քովը կանչէ, եւ դաշինք դնելու տեղ՝ զիրենք սպաննէ: Անոր համար Գորդէզ անոնց զանազան հարցումներ ընել տուաւ, յուսալով որ իրենց պատասխաններէն ստոյգը կ'իմանայ: Իմացաւ որ Զեմբուպա քաղաքը մեծ ու բազմամարդ էր. եւ աս հարկատու ցեղապետը Մոնդեզումային բռնաւորութենէն ձանձրացած ըլլալով՝ կը բաղձար օտարականաց հետ միանալ, յուսալով որ անոր ծանր իշխանութենէն կ'ազատի: Գորդէզ աս առաջարկութեան որչափ օգտակար ու հարկաւոր ըլլալն իմացաւ. տեսաւ որ աս տէրութեան մէջ տօժոհութիւն ու անմիաբանութիւն կայ, ազդին մէկ մասին մէջ ալ կայսեր դէմ ատելութիւն կը տիրէ: Ինք անկից հետեւցուց որ աս տօժոհութիւնը միայն մէկ դաւառուի մէջ եղած պիտի չըլլայ, ուրիշ դաւառներու մէջ ալ Մոնդեզումային հպատակութենէն ձանձրացած ու զգուած եւ փոփոխութեան բաղձացող մարդիկ պիտոր գտնուին: Անոր համար միտքը դրաւ որ ինք անոնց օգնելու եւ զիրենք ազատելու խօսք տայ նէ՝ անմիջապէս իրեն հետ կը միանան եւ ազատութիւննին գտնելու ջանքով իրեն կ'օգնեն:

Աս դաղափարներով ու նոյն ատենէն՝ մտքին մէջ իր բռնելու ընթացքին յատակագիծը շինելով, Զեմբուպացիները շատ սիրով ընդունեցաւ եւ անոնց խոստացաւ որ քիչ մը ետքը իրենց ցեղապետին այցելութեան կ'երթայ:

ծանր լծէն ձանձրացած ըլլալով՝ իմ օգնութեամբս աղատելու կը բաղձան: Աս միջոցիս դուն ալ նոյն բանին վրայ քու բարեկամներուդ հետ խօսէ եւ անոնց խորհուրդ հարցուր: Ապահով եղեր որ Մոնղեղուհային բռնութիւնները կը դադրին եւ ինք ամօթով կը մնայ՝ երբ որ ես ձեզի օգնելու սկսիմ: Աս խօսակցութենէն ետեւ իրարմէ բաժնուեցան, եւ Գորդէզ շուտ մը հրաման տուաւ որ դէպ ի Գուհապիսյան յառաջ երթան:

Մոնղէյցիս որոշած դիրքն՝ իրեն ան աստիճանի համաձայն երեւցաւ, որ շուտ մը քաղքի յատակագիծ մը շինեց. անելու տեղ հիւղեր կանգնեցին, բայց պատնէշները տեղացւոց բանակի մը դէմ դնելու չափ բաւական ամուր պիտ'որ ըլլային: Աս ամրութիւնները շատ հարկաւոր էին, թէ ետ քաշուելու ժամանակ ապահով տեղ ունենալու, եւ թէ ծովին հետ հազրդակցութիւնը չկորուելուն համար. աս վախճանաւ ամէնքն սկսան ասոր շինութեանն աշխատիլ. Ամերիկացիք ալ իրենց հետ աշխատելով՝ շատ օգնեցին եւ քիչ ատենուան մէջ բաւական ամուր դիրք մը ձեւացաւ: Գորդէզ շատ անգամ խօսակցեցաւ Չեմբոսլայի ու Գուհապիսյանի յեղապետներուն հետ, որոնք Մոնղեղուհային անդթութիւնները պատմելէն չէին դադրեր:

Աս խօսակցութիւններուն ժամանակը Մոնղեղուհային կողմանէ տարեկան հարկերը ժողվելու համար՝ վեց պաշտօնակալք եկան: Նոյն պաշտօնակալները մեծ շքով երեւցան, սաստիկ յանդիմանեցին բոլոր ան յեղապետներն՝ որոնք կայսեր բացայայտ հրամանին դէմ՝ օտարականներն իրենց երկրին մէջ բնդունած էին. մեծամեծ սպառնալիքներ ըրին ու խնդրեցին որ իրենց ձեռքը քսան հոգի յանձնուի, որոնց զոհուելովն իրենց յանցանքը քաւուի: Յեղապետներն աս խնդիրէն սարսափեցան մնացին:

իրենց տիրոջը հրամանին դէմ դնելու մտածութենէն իսկ կը զարհուրէին. կուրօրէն հնազանդելու սովորութիւնը վրանին ան աստիճանի տիրած էր: Գորդէզ ասոնց սարսափը տեսնելով եւ զիտնալով որ՝ եթէ զիրենք աս վտանգէն ազատէ՝ շատ պիտի ուրախանան, իր մարդիկներուն հրամայեց որ հարկապահանջները բռնեն. տեղացւոց ալ արդելեց որ հարկերը չվճարեն: Աս դործքով յեղապետներուն աշխոյժն ալ գրգռեցաւ, որոնք վայրենի ժողովոցոց հասարակ եղած սովորութեամբ՝ մէկ ծայրէն մէկալ ծայրն անցան: Հարկապահանջները, որոնց հրամանին չէին համարձակած դէմ դնել՝ կայսեր երեսփոխաններն ըլլալուն համար, հիմակ իրենց աչքին՝ կայսեր անդթութեանցը կոյր դործիքներու պէս կ'ըրեւային: Քարկութիւննին ան աստիճանի հասաւ որ զանոնք իրենց աստուածներուն զհ մատուցանել ուղեցին. արդէն զոհի հարկաւոր եղած բաներն ալ պատրաստած էին, բայց Գորդէզ իրենց իմացուց որ ան բռնուածներն իր զինուորաց պաշտպանութեան տակն են. եւ մեծանձնութեան օրինակ մը տալու համար՝ անոնցմէ երկու հոգի աղատ թողուց:

Յեղապետները տեսնելով որ ալ իրենց սկսած ամբէն ետ դառնալն անկարելի է, ահա դուր մէջ ինկան. կը վախնային որ Գորդէզ կայսեր բարկութեան պիտի հանդիպի. որովհետեւ անտարակոյս, կ'ըսէին, իրեն մարդիկներուն եղած նախատինքը լուրն պէտ՝ սաստիկ բազմութեամբ բանակ մը պիտի կազմէ, եւ անոր վրայ քայլելով՝ ահադին կոտորած պիտ'որ ընէ ու վռնտէ: Անկից ետքը իրենց վրայ շարու խեղճ վիճակն ալ կը մտածէին: Գորդէզ զիրենք հանդարտեցնելու եւ իրենց վախը փարատելու աշխատեցաւ, իր պաշտպանութիւնն ու իր օգնութիւնը խոստանալով: Յեղապետներն ալ իրենց կողմանէ խոստացան որ իրենք ալ ամենայն եղանակ

կաւ Սպանիացւոց օգնեն. եւ աս խոստման հաստատութեանը համար՝ Սպանիայի թագաւորին հպատակ ըլլալն ընդունեցան: Գորդեղ իր զօրացը յայտարարութիւն մը հանեց եւ աս մեծ փոփոխութիւնն անոնց յայտնեց: Գորդոնադներն ալ շուտ մը Չեմբուլ-լացւոց հետեւեցան. որովհետեւ Մոնդեղումային անդթութեանց՝ ամենէն աւելի ասոնք զո՛հ եղած էին: Իրենց պատերազմաւէր բնութեամբն անոր լծէն ժամ մը յառաջ ազատելու եւ սաստիկ վրէժ առնելու կը սպասէին, ուստի աս ապստամբութեան ամենէն աւելի յարուժ ցուցընողներն իրենք եղան, խօսք ալ տուին որ Գորդեղին արշաւանաց ընկերանան:

Սպանիացւոց եւ իրենց նոր դաշնակցաց առաջին դործքն եղաւ՝ Չիլոագասինիայի ժողովրդեան վրայ յարձակիլ: Չեմբուլայի ցեղապետն ան քաղաքն եղող Մեքսիկացի զօրաց՝ իր երկիրներուն մէջ բրած աւարառութեանց ու յափշտակութեանց վրայ դանդատած էր: Գորդեղ հետը տեղացիներէն հազարի մը չափ մարդ առնելով՝ ճամբայ ելաւ: Մօտիկցած ատենը՝ տեղոյն գլխաւորներէն ութ հոգի դիմացն ելան ու լայով աղաչեցին որ իրենց խնայէ. ըսելով թէ պահապան զօրքերն արդէն դացած են եւ Չեմբուլացւոց ատելութեան պատճառն՝ իրենց սահմաններուն համար մէջերնին եղած հին վէճն է: Գորդեղ՝ դաշնակիցներուն թիւն աւելցընելն աւելի շահաւոր տեսնելով՝ Չեմբուլացւոց վրէժխնդրութիւնն արգելեց. եւ իմանալով որ գլխաւոր նպատակնին աւարառութիւնն է, հրամայեց որ բնակչաց ինչքերուն չդպչին: Վերջապէս երկու ցեղապետներն իրարու հետ հաշտեցուց: Ինք աւելի անոր միտ կը դնէր որ Սպանիացւոց ու դաշնակիցներուն մէջ եղած միաբանութիւնն ու սերն աւելնայ. կը զգուշանար որ իր զօրքերն աւարառութիւն չենն. յափրշտակութիւնը խստիւ կը պատժէր, թէպէտ եւ գող-

ցուած բանին դինն ոչինչ բան ըլլար. երկու ղկնուոր կախելու դատապարտեց, միայն անոր համար որ հաւմը գողցած էին. բայց Ալուարատոյին միջնորդութեամբը պատիժն ի դորձ չբրուեցաւ: Գորդեղին աս արդարասիրութիւնն ու անուշ վարմունքը՝ քիչ ատենուան մէջ դաշնակցաց սերն իրեն յափշտակեց եւ համարումն աւելցուց: Միայն դէպք մը պատահեցաւ, որմէ թշնամութիւն կը վախցուէր. բայց անոր հակառակ Գորդեղին՝ դաշնակցաց վրայ ունեցած իշխանութիւնն աւելցընելու առիթ եղաւ:

Գորդեղ ամէն առթի մէջ իր կրօնական ոգին կը յայտնէր. տեղացւոց՝ իրենց կուռքերուն մատուցած պաշտօնն ու իրենց սուտ աստուածներուն ըրած դարձելի զօհերնին՝ իրեն ան ատիճանի սուկում կը պատճառէին, որ միտքը դրաւ աս սովորութիւնը ջնջելու: Իր դիտաւորութիւնն ուղիւ, բայց ի դորձ՝ դրած միջոցն անխահմ եւ անիրաւ էր: Փսխանակ դանոնք համոզցընելով ան սովորութիւններէն ետ կեցընելու ջանալու, բռնութիւն բանեցուց: Ըստ անգամ. ցեղապետը ստիպած էր որ կոոց պաշտօնը թողու. բայց իր ազգանքսերը դանիկա չէին կրցեր հաւանեցընել. կուսպաշար կը կարճէր որ իր իշխանութեան պաշտպաններն՝ իր աստուածներն են, եւ դանոնք թող տալովն՝ անոնց օգնութենէն կը զրկուի: Արդ մեծ տօնի օր մը տեղացիք՝ շատ մարդազոհ ընելու մտօք՝ դադրուկ տաճարին մէջ ժողվեցան: Քանի մը Սպանիացիք բոտ պատահման աս սոսկալի տեսարանին հանդիպելով՝ աճապարեցին բանն Սպարապետին իմացուցին: Գորդեղ բարկութենէն կրակ կտրեցաւ. սլ դաշնակցաց հետ անուշութեամբ վարուելու դիտաւորութիւնը մէկդի ձգելով՝ շուտ մը զօրքերուն զէնք առնել տուաւ եւ ցեղապետն ու գլխաւոր պաշտօնակալները բռնելէն ետքը՝ անոնց հետ տաճար դնաց: Քրմերը դրան առջեւն

եկան, սկսան պոռալ որ ժողովուրդն աստուածնե-
րուն օգնութեան դայ: Շուտ մը քանի մը ղինեալ
մարդիկ երեցան, եւ թուերնին երթալով այնչափ
շատցաւ, մինչեւ Գորգէզ սկսաւ տարակուսանայ մէջ
կնալ: Մարինային ձեռքը պոռալ տուաւ որ Առջի
անգամ նետ մը նետուելուն պէս՝ ցեղապետը կը
սպաննեմ եւ ղինուորներուս հրաման կու տամ որ ան
յանդգնութիւնը սրով ու կրակով պատժեն: Աս
սպառնալէքն ամենէն կատողներուն աչքը վախցուց
ու հանդարտեցուց. ցեղապետն ալ գողգոջիւն ձայ-
նով մը հրամայեց որ զէնքերնին վար ձգեն, դուրս
ելեն: Հրամանն անմիջապէս կատարուեցաւ:

Գորգէզ՝ միայն իրեններուն հետ մնալով, քրմե-
րը կանչել տուաւ, Մի վախնաք, ձեզի բան չեմ
ըներ, ըսաւ, միայն կուռքերը պիտի կործանեմ. եւ
ղերենք ալ յորդորեց որ իրեն օգնեն, զրուցելով որ
միայն աս պայմանով իրենց հետ բարեկամ կը մնայ:
Կուզէր որ իրենք սանդղներով ելեն, իրենց ձեռ-
քը կուռքերնին կործանեն: Անոնք ամէնը մէկ բե-
րան սկսան պոռալ ու լալ. ղեափնը փուռեցան եւ
ըսին որ Աւելի կ'ընտրենք հազար անգամ մեռնիլ,
քան թէ ձեռքերնիս աստուածոց դէմ վերջընել:
Ան ատեն Գորգէզ իր զօրքերուն հրամայեց որ շու-
տով կուռքերը կործանեն: Անոնք անմիջապէս գը-
խաւոր կուռքէն սկսելով՝ ամէնն ալ կարգաւ վար
առին, կտորեցին, սեղաններն ու գործիքներն ալ
կտոր կտոր ըրին: Քրմերն ու տեղացիք պաղած ու ապ-
շած մնացին եւ կը սպասէին որ աստուածներն իրենց
վրէժխնդրութիւնն յայտնեն: Բայց երբ որ տեսան
թէ օտարականք հանդիստ ու հանդարտ կեցեր են,
սկսան մտածել որ վրէժխնդրութիւն ընելու կարո-
ղութիւն չունեցող աստուածներն՝ իրենց երկրպա-
շութեան արժանի չեն: Յաւաջադոյն ՂԱպանիացի-
ները բարձրադոյն էակներու տեղ կը դնէին. հիմակ

աս գործքէն ետեւ՝ իրենց աստուածներէն աւելի վեր
սեպելու սկսան: Գորգէզ աս մեծ գործքիս յաջո-
ղութեան վրայ ուրախանալով՝ քրմերուն հրամայեց
որ տաճարը մաքրեն: Անոնք աս բանս սաստիկ յո-
ժարութեամբ ու եռանդով կատարեցին, իրենց ձեռ-
քովը կուռքերուն կտորուանքներն այրեցին, պատե-
րը լուացին, մարդու արեան հետքերը ջնջեցին, որոնք
պատերուն գլխաւոր զարդն էին: Շուտ մը նոր սե-
ղան մը կանգնուեցաւ, որուն վրայ Ս. Աստուածա-
ծնայ պատկերը դրին եւ առատ ծաղիկներով զար-
դարեցին: Երկրորդ օրը Հայրն Օլմետոյ կրցածին չափ
մեծ հանդիսով սուրբ պատարագի խորհուրդը կա-
տարեց: Աս սեղանը շատ զգուշութեամբ կը պահ-
պանուէր, եւ երբ որ բանակը քաղքէն հեռացաւ,
Յովհաննէս աե Գորգէս անունով ծեր ղինուոր մը
տեղացուց մէջ մինակ մնալն յանձն առաւ որ Ս. Կու-
սին ծառայէ, իր կենացը վերջին օրերն աս սուրբ
պաշտօնով պսակելով:

Գորգէզին՝ նոր Սպանիայի երկիրը գալն երեք
ամիս եղած էր: Զինուորները սկսան արանջել թէ
անգործութեամբ իրենց եռանդը պարապ տեղ կը
կորուի: Աերա-Գրուզին շինութիւնն ալ լմբնալու
վրայ ըլլալով՝ ամէնքը Սպարապետին կ'աղաչէին որ
ղերենք Մեքսիկայ Գանի: Արդէն սկսած գործքը շու-
տով յառաջ տանելու ինք ուրիշներէն աւելի կը
բաղձար. բայց իբրեւ իմաստուն առաջնորդ՝ չէր ու-
ղեր շատ արտորալով՝ գործքին յաջողութիւնը վտան-
դի մէջ ձգել: Մինչեւ նոյն ատեն ունեցած յաջո-
ղութիւնները մաքրին մէջէ կասկածները դեռ չէին
ջնջած. Աելակուէզին պատկերը միշտ աչքին առ-
ջեւն էր. կը մտածէր որ Մեքսիկացուց դէմ պատե-
րազմի չսկսած՝ Գուպայի կառավարին կողմանէ ծա-
ղելու ամէն կարելի արդեւքներէն ու վտանգներէն
սպաշտով ըլլայ. կուզէր որ թագաւորն իր սպարա-

պետութիւնը հաստատէ: Ասոր համար ժողովքին անգամներն համոզեց Սպանիա մարդ խրկելու, որ իր բռնած ընթացքն արդարացին է, իր ըրածներն եւ միանգամայն ունեցած զաղախարներն յայտնէ. թաղաւորն աւելի եւս յօժարեցընելու համար՝ մինչեւ նոյն ատեն ժողովուած գանձերն ալ մէկտեղ խրկել կ'ուզէր: Օրտաղ եւ Մոնդէյոյ ընտրուեցան որ զինուորներն աս որոշման համոզընեն:

Բախտախնդիրներու խումբ մը՝ իրենց աշխատութեանց առաջին պտուղներէն զրկելու եւ այնպիսի թագաւորի մը՝ ուսկից որ ամենեւին ոչ վարձք մ'առած էին եւ ոչ ալ առնելու յոյս ունէին, խրկելու խորհուրդը՝ առջի բերան մեծ անխելքութիւն կ'երեւայ. բայց Նոր աշխարհքին տիրողներուն ամէն ընթացքը հասարակ կարգէ դուրս ըլլալով՝ ասոնց վրայ ուրիշ եղանակաւ մտածելու է: Բոլոր զինուորներն իրենց մեծին խորհուրդը կատարելու հաւանեցան ու մինչեւ նոյն ժամանակը ժողովուած հարստութիւններէն սիրով զրկուեցան. ձեռքերնին եղած հաստատուն ինչքերը թող տուին եւ ետքէն աւելի եւս հարստնալու յուսոյն զոչեցին: Ամենեւին առանց սրտունջի, առանց ցաւելու՝ ամէն մարդ իրեն ինկած աւարները բերաւ տուաւ: Ժողովքին անդամները խրկած դրերնուն մէջ իրենք զիրենք Ալեքսիուէզին իշխանութենէն անկախ ընելուն պատճառները կը դնէին եւ զԳորդէզ սպարապետ ընտրելին յայտնելով՝ անոր ձիրքերն ու քաջութիւնները մինչեւ երկինք կը բարձրացընէին, մինչուի նոյն ատեն ըրած աշխարհակալութիւններնին ու անկից ետքն ընելքներն աղէկ մը կը ստորագրէին: Նոյն երկրին ընդարձակութիւնը, բնակչոց բազմամարդութիւնը, օգին գեղեցկութիւնը, գեանին բերրիութիւնն ու հարստութիւնը մեծ վարմայմաթ մը կը նկարագրէին: Աերջապէս թագաւորին կ'աղաչէին որ Գորդէզին ըն-

տրութիւնը հաստատէ: Իրենց խնդրոյն աւելի զօրութիւն մը տալու համար՝ պաշտօնակալներն ու զրեւ գիտցող զինուորներն ալ նոյն գրոյն ստորագրեցին: Ասկից զատ Գորդէզ ալ աս նիւթիս վրայ նամակ մը դրեց եւ ընելու աշխարհակալութիւնը գեղեցիկ ստորագրեց: Բորդոյ Գարբերոյ՝ Գորդէզին ամենէն աւելի հաւատարիմ բարեկամներէն մէկը, եւ Մոնդէյոյ՝ աս պաշտօնը կատարելու ընտրուեցան. իրենց հրաման տրուեցաւ որ Գուպա կղզին չհանդիպին:

Ասոնք ճամբայ չելած՝ Աերա-Գուպ կղզիի նաւ մը հասաւ, որուն նաւապետն էր Սալսետոյ: Ասիկա Գորդէզին տասը հոգի եւ երկու ձի բերաւ, որն որ ան գարագայից մէջ շատ մեծ օղնութիւն էր: Սալսետոյին գալուստն պատճառն որոշ չիգիտցուիր. կ'երեւայ որ ինք եւ իր ընկերները Գորդէզին հետ միանալ ուզող բախտախնդիրներ էին: Ասոնք լուր բերին որ Ալեքսիուէզ նորէն շատ մեծ պատիւ մ'ընդունած է եւ Գորդէզին դէմ օսովալի սպառնալիքներ կ'ընէ: Աս լուրը Սպանիացոց վրայ շատ աղդեցուցութիւն ըրաւ եւ սրոշեցին որ Եւրոպա երթալու մարդիկները շուտով ճամբայ ելլեն:

Բ.

Բանախն մէջ սպարապետն ինչ էր ծագէ: — Գորդէզ էր նաւապետը եւ Գորդէզ էր ճամբայի կ'ետէն:

Գորդէզ իր ապագայ ապահովութիւնը հոգալու ժամանակ՝ մէկէն ուրիշ վտանգ մը վրայ հասաւ: Բանի մը զինուոր մէկ քանի նաւաւարի հետ խօսք մէկ ըրած էին որ նաւերէն մէկուն տիրեն ու Գուպա փախչելով՝ ամէն բան Ալեքսիուէզին խնայընեն, որ Եւրոպա դացողներն ալ կարող ըլլայ արգելել: Աս դաւալեցութիւնը շատ դաղտնի մնացած էր եւ հաղիւ ի դորձ գրուելէն քանի մը ժամ յառաջ խնա-

ցուեցաւ: Խորհրդին մէջ գտնուողներէն Գորիս անու-
նով մէկը, որ արդէն նաւ մտնելու կ'երթար, կամ
վախնալով որ իրենք ճամբայ չէլած՝ կ'իմացուի, կամ
բաժին վրայ զղջալով՝ պատճառանքով մը իր ըն-
կերներէն հեռացաւ եւ վաղեց բանը Գորդէղին Խ-
մացուց: Ժամանակ կորսընցընելու չէր ի գար. Սպա-
րապետն անմիջապէս դադուռի մարդ խաւրեց, նաք
կոխել տուաւ, մէջինները բռնեց, որոնք արդէն
ճամբայ ելլելու կը պատրաստուէին: Շուտ մը դա-
տաստանին կարուեցաւ. Էսդուտերոյ եւ Սենդենոյ,
որոնք դաւակցութեան գլխաւորներն էին, մահուան
պատիժ կրեցին. զեկաւարը՝ ոտքը կարուելու, նաւադ-
ներէն. Էրիւզն ալ խարազանով ձաղկուելու դատա-
պարտուեցան: Մնացածներուն՝ որոնք առջիններուն
խօսքերէն խաբուած էին, թողութիւն տրուեցաւ:
Գորդէղին՝ շատերուն թողութիւն տալուն մէկ պատ-
ճառն ալ ան էր, որ զինուորներուն թիւը չքիչնայ:
Բայց խռովարարներուն յանդուութենէն ու խօսա-
կցութիւններէն խմացաւ որ երկպառակութեան հո-
գին բոլորովին դադրած չէ: Աս դադանի դաւաճա-
նութիւնները թէպէտ չէին կրնար իրեն իշխանու-
թիւնն ոչնչացընել, բայց իր միտքը դրածներուն
կրնային արգելք ըլլալ ու զօրութիւնը տկարացընել.
անոր համար ամենայն խոհեմութեամբ ու աշարժու-
թեամբ իր զօրաց դաւաճանութիւններէն զգուշա-
նալու սկսաւ ու յայտնի թշնամիներէն աւելի անոնց-
մէ կը վախնար: Ստոյգ է Ալեքսիուէղին կողմակից-
ները քիչուոր էին, բայց միշտ իրենց միտքը դրածն
յաջողընելու կը ջանային. կրնար անանկ մէկ առիթ
մը պատահիլ, որ անոնց նենդութեամբը՝ բոլոր իր
յոյսերն ոչնչանան ու իր արշաւանքներուն պտուղէն
զզուի: Գորդէղ առ վտանգներուն առջեւն առնե-
լու ստիպողական հարկը տեսնելով՝ ուղեց անանկ
միջոց մ'ի դործ դնել, որով իր զօրաց՝ ուղած ժա-

մանակնին իրենց հայրենիքը դառնալն անկարելի
ըլլայ: Նոյն մտքով առ արտաքոյ կարգի մարդն՝ իր
նաւատորմին պրելու եւ ետ դառնալն անկարելի
ընելու խորհուրդը յղացաւ: Այսպէսով իր զօրու-
թիւնն ալ կ'աւելնար, որովհետեւ նաւերուն մէջի
մարդիկը ցամաքի զօրաց հետ կը միացընէր:

Բայց իր սովորական հնարազիտութեամբն ու-
ղեց որ առ երեւելի խորհուրդը՝ եղանակաւ մը զե-
նուորներն իրեն առաջարկեն, որ չերեւայ թէ իրմէ
յառաջ եկած է: Իր խորհուրդը նախ շատ ներքին
բարեկամներուն հաղորդեց, որոնք իրենց հաւանու-
թիւնը տուին եւ զինուորներն ալ առ խորհուրդին
հաւանեցընելու պաշտօնն յանձն առին: Նաւաղներն
անոնց խօսքերէն ու առատաձեռնութենէն շահուե-
լով՝ հրատարակեցին որ նաւերը հին ու անդործա-
ծելի եղած են. ցամաքի զինուորներն ալ շատ ու-
րախացան, որովհետեւ ասով թուերնին կ'աւելնար:
Ուստի ամէնքը միաբանեցան որ նաւերուն ջնջուիլը
խնդրեն: Գորդէղ ալ սիրով հրաման տալով՝ նա-
ւերը ցամաք քաշեցին ու կտրտեցին. բայց առա-
դատներն, երկաթներն եւ ուրիշ հարկաւոր ըլլա-
լու բաները հանեցին ու պահեցին: Արտաքոյ կարգի
քաջասրտութեամբ մը՝ որուն նմանը պատմութեանց
մէջ չկայ, կ'ըսէ Ռոպէրդսն, 500 հոգի ամենայն
սիրով ու յօժարութեամբ օտար երկրի մը վրայ մնալ
յանձն առին, ուր որ զօրաւոր ու բազմաթիւ թշնա-
միներէ պաշարուած էին. եւ փախչելով վտանգէն
աղատելու միջոցներէն կամաւ իրենք զիրենք զզկե-
ցին. ուրիշ բանի մը չէին սպաւխնած, բայց եթէ
իրենց քաջութեանն ու յարատեւութեանը:

Գորդէղ Աերա-Գրուզի մէջ ալ դործք մը չու-
նենալով՝ դէպ ի Մեքսիկոյ ճամբայ ելաւ: Իր բա-
նակը Չեմբոսալա ժողովեց եւ հանդիսաւոր պատարա-
դէ մը վերջը՝ զօրահանդէս ըրաւ. բոլոր ունեցած-

նին էր 500 ոսանաւոր, 15 ձիաւոր ու վեց թնդա-
 նօթ: Տեղացիներէն երկու հարիւր հոգի իրենց կահ
 կարասիքն ու պաշարը պիտի կրէին. զանանք տուող
 ցեղապետք՝ միանգամայն շատ զինուոր ալ տուան:
 Բայց Գորդէզ մէջերնէն միայն 400 հոգի ընտրեց:
 Նոյնպէս ուրիշ քառասուն ազնուական ալ հեան ա-
 ռաւ իբրեւ պատանդ, որպէս զի իրենց մեծին հա-
 լատարմութիւնը հաստատուն ըլլայ: Ասոր հրա-
 մայրեցաւ որ Էդգալենդէին հնազանդի, որն օր Աե-
 րա-Գրուզ պիտի մնար, 150 հոգի պահապան զօրքով՝
 որոնց տարիքը կամ հիւանդութիւնը՝ զերենք աշխա-
 տալի գործքերու անյարմար կ'ընէին:

Քիչ մը վերջը Էդգալենդէ Գորդէզին մարդ խաւ-
 րեց խնացուց որ սպանիացի նաւ մ'եկած է, որուն
 հետ դեռ երթեւեկութիւն չեղաւ: Սպարապետն
 խկղզան մտածեց որ դուքէ Աերասկուէզ զքրք խաւ-
 րած ըլլայ. բանն աղէկ մը խնձարու համար՝ զօրաց
 հոգն Ալուարատային ու Սանտովալին յանձնելով՝
 ինք քանի մը ձիաւորով ձամբայ ելաւ: Աերա-Գրուզ
 հասնելով՝ տեսաւ որ նաւը ցամաքէն հեռուկէկ կե-
 ցած էր: Քիչ մը ետքը չորս սպանիացիք եկան, ու-
 րոնցմէ մէկը գրագիր մըն էր, իսկ մեկալները նոյն
 գրագրին՝ իր նաւապետին անուամբը՝ Գորդէզին տա-
 լու յայտարարութեան վկայ ըլլալու համար մեկտեղ
 եկած էին: Յայտարարութիւնն աս էր. Փրանկիսկոս
 տէ Աարայ, Ճամայիզայի կառավարը, երկիր դռնելու
 եւ գաղթականութիւններ հաստատելու թաղաւորէն
 հրաման ունենալով՝ Արնդզին եւ Բինետային հրա-
 մանատարութեամբը 260 սպանիացի զինուորով երեք
 նաւ պատրաստած է: Եւ որովհետեւ իրենք ան ծու-
 վեզերքին վրայ հաստատուել կ'ուզեն, անոր համար
 իրեն ազդարարութիւն կ'ընեն ու կը հրամայեն որ
 նոյն կողմերը չտարածուի: Գորդէզ պատասխան տու-
 աւ թէ Նաւապետին հետ խօսակցութիւն ընելու եւ

զաշէնք ղներու պատրաստ եմ. բայց յայտարարու-
 թիւնը չեմ ընդունիր: Գրագիրը բիրտ եղանակաւ մը
 դեմ գրաւ: Ան ատեն Գորդէզ վկաներն ու գրագի-
 րը մեկտեղ բռնել տուաւ, եւ ինք բոլոր գիշեր աւա-
 զակցաներուն ետեւը պահուրտեցաւ ու սպասեց որ
 եթէ Աարային զինուորներն իրենց ընկերները փն-
 տուելու համար նաւէն դուրս կ'ելլեն, մէկէն վրանին
 հասնելով բռնէ եւ համոզէ որ իրեն հետ միանան:
 Աս հնարքը չյաջողելով՝ ուրիշ մը բանեցուց. իր
 զինուորներէն չորս հոգւոյ՝ բռնած մարդիկներուն
 զլետար հագցուց: Ասոնց նշաններէն նաւուն մար-
 դիկները խաբուելով՝ ծովը մակոյկ մ'իջեցուցին ու
 մէջը 15 հոգի մտած՝ սկսան դէպ ի ցամաք դալ:
 Մէջերնէն միայն երեք հոգի դուրս ելան ու շուտ
 մը բռնուեցան, իսկ մեկալներն ուժով թի քաշելով՝
 նաւերնին դարձան: Գորդէզ ալ Չեմբօալլա դարձաւ՝
 իր ըրած ձամբօրդութեան վրայ ուրախանալով, ու-
 ըովհետեւ եօթը զինուոր ստացած էր:

(Չ) Գոստոսի 16ին բանակը ձամբայ ելաւ դէպ ի
 Իլասդալա, որուն բնակիչքը Չեմբօալլացուց հին
 բարեկամներն էին եւ ցեղապետին ըսածին նայելով՝
 Մեքսիկացուց հետ միշտ պատերազմ կ'ընէին: Բա-
 նակը քանի մը գեղերէ անցնելով՝ աղէկ ընդունե-
 ւութիւն գտաւ: Ասկից սկսեալ՝ Սպանիացիք իրենց
 կրելու դժուարութեանց ու աշխատութեանց ճաշակն
 առնելու սկսան. երեք օր շարունակ լեռներու մէջ
 դահալէթ վհերով պաշարուած նեղ ձամբաներէ ան-
 ցան. անդադար անձրեւներէն պատճառած ցուրտն
 ալ սաստիկ էր: Չինուորներն ամենեւին ծառ մը
 չգտնելով, որ գիշերները պատասպարուելու համար
 խղեր շինեն, բաց օդի եւ խոնաւ գետնի վրայ պառ-
 կելու կը ստիպուէին: Աերջապէս պաշարի պահու-
 թիւնն ալ իրենց վիճակին ամենէն սաստիկ տան-
 ջանքն սկսաւ ըլլալ: Բայց երբ որ ան լերանց դօ-

տիներուն կատարը հասան, բնութիւնը բոլորովին փոխուեցաւ. առջեւնին ընդարձակ ու աղէկ մշակած դաշտ մը բացուեցաւ եւ հետուն ալ գեղեցիկ քաղաք մը: Աս տեսնելով՝ զննուորք բոլոր կրած աշխատութիւննին մեռցան եւ սկսան արտաքոյ կարգի ուրախութիւն մը ցուցնել:

Գորդեղ Զորդոյացի ցեղապետին մարդ խրկեց իր դալուստն իմացուց: Յեղապետը շուտ մը բարձմութեամբ դիմացն ելաւ. բայց իր քաղաքավարական ձեւերուն մէջ՝ կը տեսնուէր որ իր վարմունքը բռնի ու ակամայ է: Գորդեղ զինքը քաղցրութեամբ բայց միանդամայն վեհութեամբ մ'ընդունեցաւ. եւ յուսալով որ դուցէ ան ալ Մոնդեղումային դէմ ատելութիւն մ'ունենայ, հարցուց թէ արդեօք անոր հպատակն է: Աշխարհքիս վրայ կրնայ մարդ գրտնուիլ, որ անոր կամ հպատակը կամ հարկատուն չըլլայ, պատասխանեց ցեղապետը: Գորդեղ ծիծաղելով մ'ըսաւ թէ Զորդոյացիք աշխարհքիս քիչ ծանօթութիւն ունին եղեր. որովհետեւ Սպանիացիք անանկ զօրաւոր թագաւորի մը հպատակ են, որուն հարկատու իշխաններուն մէջ՝ Մոնդեղումային շատ աւելի զօրաւորները կան: Յեղապետն աւելի ծանրութեամբ մ'ըսաւ. Մեր ծանչցած իշխաններուն մէջ՝ Մոնդեղուման ամենէն զօրաւորն է. անոր իշխանութեան հնազանդող դաւառներուն անունը մէկը չիկրնար միտքը պահել. իր կռուավարութեան կենդրոնն անառիկ քաղքի մը մէջ, ջրերէ պաշարուած տեղ մըն է, եւ միայն շարժական կամուրջներով քաղաքը ցամաքին հետ հաղորդութիւն ունի: Վերջապէս իր տիրոջը հարստութիւնները, զօրքն ու ապոստամբներուն պատիժը Գորդեղին առջեւը նկարագրեց: Ամէն տարի, ըսաւ, իրեն դէմ ապստամբողներէն ու իր թշնամիներէն քսան հազար հողույ շափ կուռքերուն կը զոհուին: Գորդեղ բարկութեամբ

մը պատասխանելով՝ ցուցուց որ ինք աս բաներէն ամենեւին չիվախնար. իր զօրաց զօրութիւնը գովեց եւ զըուցեց թէ Ասոնցմէ ամենէն տկարն ամբողջ բանակի դէմ կրնայ դնել: Ես իմ սուրս ամենեւին չեմ գործածեր, ըսաւ, քանի որ մէկն ինծի դէմ չիյարձակիր. բայց երբ որ մէյ մը սուրս քաշելու ըլլամ, առջեւս եկածը կը ջարդեմ կը կործանեմ: Բնութիւնն ինծի օգնելու համար հրէշներ ալ կը ծնանի (մատովը ձիաւորները ցուցուց). Աստուած ալ որսուսմանով ու կայծակներով ինծի օգնական կ'ըլլայ, որովհետեւ իր դատը՝ պիտի պաշտպանեմ ձեր սուտ կրօնին ու մարդ զոհելու դէշ սովորութեան դէմ, որն որ դուն ձեր թագաւորին մեծագործութեանց կարգը կը դնես: Ետքէն եռանդով մը դէպ իր զօրքերուն դաւանալով՝ Բարեկամք, ըսաւ անոնց՝ բարձր ու որոշ ձայնով մը, ահաւասիկ մեր փնտաւոր. առջեւնիս մեծ վտանգներ ու մեծ հարստութիւններ կան: Հարստութիւնը մեր բախտը կ'ազնուացընէ. վտանգները մեր փառքը կ'աւելցընեն: Աս խօսքերն՝ իր միտքը դրած արդիւնքը կատարեցին. ցեղապետը լռեց եւ Սպանիացիներէն սաստիկ վախնալ ու սարսափ մը ցուցուց. իրենց առատ պաշար հողաց: Սպանիացիք հինգ օր քաղքին մէջ մնացին եւ միշտ ընտանութիւն ու բարեկամութիւն դասան, որն որ աւելի տեղացուց վախէն յառաջ կու գար: Ամէն տեսածնին աչքերնուն նոր ու բնութենէ վեր երեւալով՝ Սպանիացուց վրայ բարձր դաղտիար մը ստացան: Անոնց ահաւոր ու վսեմ դէմքը, ձիերուն բնտանութիւնը, հրացաններու ճայթիւնը, զգեստներն ու դէնքերը՝ բնակչաց առջին մէյ մէկ զարմանալու եւ վախնալու առարկաներ էին: Յեղապետն ամենէն աւելի զարմացընողն ու վախցընողն աս էր, որ Սպանիացիք Մոնդեղումային զօրութեան վրայ իր խօսածներէն չվախնալով, անոր հետ պատե-

բազմելու պատրաստ կ'երեւային. անոր համար անոնք իր աչքին մէյմէկ աստուծոյ պէս կ'երեւային:

Գորդէզ յեղապետին խորհուրդ հարցուց թէ որ ճամբէն պէտք է երթալ: Ան ալ Գորդային ճամբան ցուցուց: Նոյն կողման երկիրը հարուստ ու բերրի է, բնակիչքը երկրագործութեան ու վաճառականութեան զբաղած են եւ զձեզ սիրով կ'ընդունին, ըսաւ: Բայց Զեմբովացիք հակառակ կարծիք ունէին: Գորդայիք խաբէբայ են, անոնց մարդ չեկրնար վըստահել, կ'ըսէին. իրենց մայրաքաղաքին մէջն ալ Մեքսիկացի բազմաթիւ պահապան կայ: Ասոր հակառակ Գլասգալայի դաւառն աւելի բազմամարդ է, բնակիչքն աւելի աշխոյժ եւ իրօք ալ Մոնդեղումային հետ պատերազմի մէջ են, իսկ մեզի եւ Գորդանագոցիներուն հետ դաշնակից են: Գորդէզ աս տարակուսանաց մէջ՝ աւելի իր դաշնակցաց կարծիքին հետեւեն ազէկ սեպեց. անոր համար իր զօրացը հրաման տուաւ որ Գլասգալա երթալու պատրաստուին:

Թ.

Գլասգալայի դէմ ին պարտուին:

Գլասգալայի ընդարձակ ու բազմամարդ դաւառը՝ Սպանիացուց մինչեւ նոյն ատեն տեսած տեղերէն ամենէն աւելի ծաղկածն էր, արուեստներն ալ աւելի յառաջ դացած էին: Նոյն երկրին մէջ շատ քաղաքներ կային, որոնք առհասարակ լեբանց վրայ շինուած էին, որով թէ թշնամիներէն դիրբաւ կըրնային զիրենք պաշտպանել եւ թէ դաշտերու վրայ ալ մշակելու շատ տեղ կ'ունենային: Ի վերայ այսր ամենայնի զլուստորաբար սրտով կ'ապրէին. շարունակ որսի երթալու վարժութիւնն իրենց բնական քաջութիւնն ու ազատասիրութիւնն աւելցուցած ըլլալով՝ Մոնդեղումային հետ միշտ պատերազմի մէջ էին:

Յառաջադոյն թագաւոր ունէին, ետքէն թագաւորութիւնը վերցընելով դաշնակից հասարակապետութիւն մը հաստատեցին, քորը երկիրը զանազան մաս բաժնեցին, որոնց ամէն մէկուն վրայ ժողովրդէն ընտրուած մէկ մէկ կառավար կը կենար. եւ աս կառավարներէն կը կազմուէր Գլասգալայի ծերակոյտը:

Գորդէզ աս ազգին ազատասէր ու պատերազմասէր բնութիւնը տեսնելով, մեծ յոյս ունեցաւ որ Մոնդեղումային բռնաւարութենէ ազատելու մտօք՝ զինքը սիրով կ'ընդունին եւ իրեն օգտակար կ'ըլլան: Աս բան զլուս հանելու համար՝ երեւելի Զեմբովացիներէն չորս հօդի դեսպանի զգեստներով անոնց խրկեց. աջ ձեռքերնին փետուրներով զարդարուած լայն նետ մը բռնած, ձախ ձեռքերնին ալ վահանի ձեւով մեծ խեցի մ'առած էին, վրան նոյնպէս փետուրներով զարդարուած: Փետուրներուն գոյները՝ դեսպանութեան որպիսութիւնը կը յայտնէին. ձերմակ փետուրները՝ խաղաղութեան, իսկ կարմիրները՝ պատերազմի նշանակ էին: Ասոնք ծերակուտին առջեւն ելլելով՝ իրենց դեսպանութեան պատճառը յայտնեցին, որ էր հասարակապետութեան երկիրներէն անցնիլ: Աս առաջարկութիւնը մերժուեցաւ. եւ չէ թէ միայն դեսպաններուն յարգութիւնը չպահեցին, հապա նաեւ բռնեցին ու իրենց աստուածներուն զոհել ուզեցին: Բայց դեսպանները՝ կէս մը խաբէլով, կէս մը կաշաքով՝ պահապաններուն ձեռքէն ազատեցան, եւ եկան Գորդէզին իմացուցին թէ Գլասգալայիք մտքերնին դրած են որ Սպանիացիները ջարդեն, զանոնք ընդունողներն ալ պատժեն. եւ աս վախճանաւ մեծ բանակ մը կը պատրաստեն:

Աս անակնկալ լուրը՝ զԳորդէզ արտաքոյ կարդի զարմացուց. Գլասգալայցուց աս ընթացքին չէր կըրնար մեկնութիւն մը տալ: Ի վերայ այսր ամենայնի աստնիկ ընեղուն բաւական պատճառ ունէին: Աս

ադէտ, կասկածոտ եւ իրենց աղափութեան վրէժ-
 խնդիր ժողովուրդը կը կարծէր որ Սպանիացիք Մոն-
 դեզումային հետ դադուռկ դաշնակից են, թէպէտեւ
 անոնք հակառակը կը հաստատէին. Սպանիացւոց
 Մեքսիկոյ երթալու սաստիկ բաղձանքն ու հետեր-
 նին եղած Մեքսիկացիք՝ զիրենք աս կարծեաց մէջ
 կը հաստատէին: Գարծեալ կրօններնուն վրայ սաս-
 տիկ նախանձանիւղիւր ըլլալով, Սպանիացւոց Զեմֆո-
 ալայի կուռքերը կործանելը՝ զիրենք կը վշտացընէր.
 եւ զանոնք նոյն սաստուածոց զոհելով՝ իրենց եղած
 թշնամանաց վրէժը խնդրելու կը բաղձային: Մէկալ
 կողմանէ ալ օտարականաց քիչուորութիւնը տեսնե-
 լով՝ կը կարծէին որ զօրուոր ու բազմաթիւ բանակով
 մը զանոնք դիւրաւ ցիրուցան կրնան ընել:

Գորդէզ Օգոստոսի 30ին Գլասգալայի երկիր-
 ները մտաւ եւ որովհետեւ ամէն բոլոր պատերազ-
 մելու առթի մէջ կրնար դանուիլ, անոր համար իր
 զօրքերը ճակատեցուց: Աստիկիայի դրօշը պատե-
 րազմին ճակատը կը ծածանէր. Սպարապետը դրօշը
 ձեռքն առաւ եւ ամուր ձայնով մը կանչեց. Սպա-
 նիացիք, համարձակութեամբ սուրբ խաչին դրօշուն
 հետեւինք, որն որ մեզի յաղթութեան առաջնորդ
 պիտ'որ ըլլայ: Բոլոր զօրքն ալ կրկնեց. Յառաջ
 երթանք, Աստուծոյ սուրբ անուան առաջնորդու-
 թեամբը յառաջ վազենք, որուն վրայ բոլոր մեր
 վստահութիւնն ու յոյսը դրած ենք: Երկու փարսախ
 տեղ քայլէն ետքը՝ բանակն ինն ոտնաչափ բար-
 ձրութեամբ պարսպի մը առջեւ հասաւ, որն որ խոշոր
 քարերով ու շարխտով հիւսուած էր. մուտքը ծուռ
 եւ նեղ, բայց ազատ թող տրուած էր: Գորդէզ
 շատ ուրախացաւ որ Գլասգալայիք ան անցքը չէին
 բռնած. դուրսէ ժամանակին չհասնելով կամ թէ
 թշնամոյն հետ արձակ դաշտի վրայ պատերազմիլ
 ուղեւով՝ նոյն դիւրքը չէին բռնած, որպէս զի իրենց

բոլոր յոյժը կարող ըլլան բանեցընել: Արդ Սպանիա-
 ցիք աս կիրճէն անցան եւ կարգով կանոնով աւելի
 ընդարձակ տեղ մը հասան: Յառաջապահ ձիաւոր-
 ները ձայն տուին ու քանի մը զինեալ հօգի տես-
 նելին իմացուցին: Քիչ մը ետքը թեթեւ կռիւ մը
 սկսաւ, որն որ շուտ մը աւելի կարգաւորեալ պա-
 տերազմ մը ձեւացաւ. որովհետեւ երեք հազար հո-
 դի դարանքէ մը դուրս ելլելով՝ վրանին նետերու
 անձրեւ մը թափեցին: Հետեւակ զօրքն սկսաւ յար-
 ձակիլ, որուն թշնամիք սաստիկ քաջութեամբ դէմ
 դրին. բայց թնդանօթի առաջին հարուածը՝ շատ
 Գլասգալայի մէկտեղ վերաւորելով եւ որոտալուն
 ձայնէն շատերը սարսափած գետիմն իյնալով՝ Սպա-
 նիացիք անսնկ սաստիկութեամբ մը թշնամաց ե-
 տեւէն ինկան, որ անոնք փախչելու ստիպուեցան:

Գորդէզ տեսնելով որ ասոնք՝ իր մինչեւ նոյն
 ատեն ունեցած թշնամիներէն շատ աւելի քաջ պա-
 տերազմող էին, զգուշութիւններն աւելցուց որ չլի-
 լայ թէ չկարծուած ժամանակ մէկէն ի մէկ վրանին
 յարձակին: Գիշերը խաղաղութեամբ անցուցին, բայց
 երկրորդ օրը վեց հազար հօգիէ բաղկացած երկու
 դունդ իրենց մօտեցան եւ շուտ մը կռիւն սկսաւ:
 Գլասգալայցիք իրենց նետերը չհասնելու շափ հետեւէն
 նետեցին եւ շուտ մը սկսան ետ ետ երթալ: Գոր-
 դէզ թէպէտ անոնց միտքն իմացաւ, բայց բանի
 տեղ չդնելով՝ բոլոր իր զօրքն առած՝ պատերազմի
 կարգով յառաջ քայլեցուց եւ բլրի մը գլուխ ելաւ,
 ուսկից թշնամաց ամբողջ բանակն աղէկ կը տես-
 նուէր: Ար կարծուի որ քառասուն հազարի մօտ
 գէնքով մարդ կար: Գետնի հողին թուրութիւնը՝
 ձիաւորաց շարժմանն արգելք կ'ըլլար, ի վերայ այսր
 ամենայնի հարկ էր լերան մէկալ կողմանէ վար իջ-
 նալ, թէպէտ եւ ամէն դիպց վրանին անձրեւի պէս
 նետեր ու քարեր կը թափէին: Բայց մէյ մը որ շե-

տակ դաշտի վրայ իջան, ձիերուն ոտքն արձակուեցաւ, թնդանօթներն ալ իրենց ահագին որոտումը սկսան: Պատերազմը մէկ ժամէն աւելի տեւեց, եւ միայն Գորդէղին վարպետութենէն ու աշաղջութենէն եղաւ որ թշնամիք իրենց այնչափ բաղմութեամբը չկրցան իրեն բանակը պաշարել: Իր զօրքերը քառակուսի ձեւի խոթեց եւ այնպէսով կրցաւ թշնամեաց դէմ դիմանալ. իսկ ձիաւորները սաստիկ արագութեամբ իրենց բանակին աւելի տկարացած մասերուն օգնութեան կը հասնէին: Մէկէն ի մէկ զարհուրելի աղաղակները դադրեցան. սկսաւ եղջիւրներու ձայներ լսուիլ, որոնք զօրաց ետ դառնալուն նշան կու տային: Ատոր վրայ թշնամին սկսաւ դէպ ի քաղաք քաշուիլ. իսկ Սպանիացիք կամ շատ յաղթած ըլլալով, կամ թշնամիներն հայածելը խոհեմութիւն չսեպելով՝ յառաջ չգացին: Գլասգալացիք շատ մարդ կորսնցուցին, բայց ծիշգ համրանքը գիտնալն անկարելի էր, որովհետեւ մեռնողներն ու վերաւորողները շուտ մը կը վերցնէին կը տանէին: Սպանիացիք քանի մը դերի բռնեցին, որոնց մէջ երկու գլխաւորք կային. իսկ իրենց կողմանէ տասնուհինգ հոգի վերաւորեցան եւ մինակ մէկ հոգի մեռաւ. նոյնպէս ձի մ'ալ կորսնցուցին, որուն գլուխը թշնամիք յաղթանակաւ տարին ծերակուտին ընծայեցին:

Պատերազմէն ետքը Գորդէղ նորէն խաղաղութեան առաջարկութիւն ըրաւ: Չէ թէ միայն աս պատերազմներով իր զօրութիւնը պիտի տկարանար, հապա նաեւ կրնար ըլլալ որ Գլասգալացիք ուրիշ ցեղերու հետ դաշնակցութիւն ընելով զօրանային: Եւ եթէ մէկ անգամ մը միայն յաղթուելու ըլլար, ան ատեն թշնամիք տեսնելով որ Սպանիացիք ալ իրենց պէս մարդիկ են, կը սկսէին զանոնք արհամարհել ու իրենց բաղմութեամբը կրնային վերջապէս յաղթել: Թէպէտ ինք իր հրազեններովն անոնցմէ

շատ վեր էր, բայց անոնց ալ քաջասրտութիւնն՝ իրեններուն հաւասար, իսկ բաղմութիւնը շատ աւելի էր: Անոր համար ջանաց Գորդէղ որ խաղաղութիւն ընելով՝ պատերազմի վտանգներէն ազատի. ուստի ան երկու գլխաւոր գերիներն ետ խրկեց որ ծերակուտին խաղաղութեան առաջարկութիւն ընեն: Թըշնամեաց սպարապետը պատասխան տուաւ թէ խաղաղութիւն ան ատեն կ'ընենք՝ երբ որ օտարականաց սիրան ու արիւնը մեր աստուածներուն զօհ կը մատուցանենք եւ իրենց միւր մեր տօներուն կը ծառայէ: Աս սաստիկ պատասխանը Գորդէղին յոյսերն ոչնչացուց. ուստի նոր յարձակման պատրաստուեցաւ: Գիշերը զօրքերը խոտովանեցան, սրբութիւն առին եւ պատրաստուեցան որ կամ յաղթեն կամ մեռնին: Սեպտեմբերի 5ին, առաջին պատերազմէն երէք օր վերջը, ամէնքը նոյն իսկ վերաւորք ալ ճակատած պատրաստուած էին: Թշնամեաց բանակը հինգ գունդ բաժնուած էր եւ ամէնքը մէկանց՝ որ յիսուն հազարի չափ կ'երեւային, բոլոր դաշտին վրայ տարածուած էին. բանակին կենդրոնը դրօշ տեղ ոսկի արծիւ մը կանգնած էին. ասիկայ իրենց նուիրական նշանն էր որ շատ հարկաւոր եղած ատենները կը գործածէին: Պատերազմն ըստ սովորութեան՝ անթիւ անհամար նետեր նետելով սկսաւ. Սպանիացուց կրակը սաստիկ կոտորած կ'ընէր, բայց պարպուած տեղերը շուտ մը նոր գնդերով կը լեցուէին. պատերազմը միշտ աւելի կատղութեամբ յառաջ կ'երթար: Աս եղանակաւ կուր շատ երկայն տեւեց, երկու կողմանէ ալ հաւասար քաշութեամբ. վերջապէս Գլասգալացիք տեսնելով որ ասանկով խիստ շատ մարդ կը կորսնցընեն, ամէնքը մէկանց հեղեղն պէս խառն վաղելով ու սոսկալի ձայներ հանելով՝ Սպանիացուց վրայ յարձակեցան, որոնք աս յարձակման սաստկութեան չկրնալով գիմանալ, կարգերն իրարմէ

բաժնուեցան : Զինուորներուն ցուցըցած քաջու-
թիւնը, պաշտօնակալաց արթնութիւնն ու Գորդե-
ղին ճարտարութիւնը՝ հազիւ կրցան զնոսրը նորէն
միացընել. մեծ աշխատութեամբ զինուորները կարգի
մտան եւ կատարել ձիւուորներէն ալ մեծապէս օգնու-
թիւն դտնելով՝ աս յուսահատական յարձակման դէմ
կրցան իրենք զիրենք բռնել : Մէկ պարագայ մը Սպա-
նիացւոց շատ օգտակար եղաւ . Գլխադալացւոց ամ-
բողջ մէկ դումարտակը պատերազմէն մէկդի քաջուե-
ցաւ . որովհետեւ ան դումարտակին գլխաւորը՝ բանա-
կին հրամանատարէն մեծ թշնամանք մը կրած ըլլա-
լով՝ վրէժ առնելու համար զինքը թողուց : Քիչ մը
ետքը պատերազմողներուն եռանդը պաղեցաւ, վախը
զիրենք պատեց եւ ետ քաջուելու պարտաւորեցան :

Գորդեղ դարձեալ մինակ մէկ հոգի կորսնցուց,
բայց եօթանասուն վիրաւոր ունեցած էր եւ ձիերուն
ամէնն ալ ծանր կամ թեթեւ վէրք առած էին :
Գլխադալացւոց քարէ զէնքերը, փայտէ նիզակներն ու
անոնց նման ուրիշ տկար կազմածները՝ մերկ Ամբրի-
կացւոց դէմ կ'ուռելու համար բաւական կ'ըլլային .
բայց պղնձի թելէ հիւսուած զրահներով ամրացեալ
Սպանիացւոց ամենեւին չէին աղբեր, եւ հազիւ թէ
թեթեւ մը կը վիրաւորէին . ուր Սպանիացիք իրենց
զէնքերովն անդադար ջարդ կու տային : Եթէ որ
Գլխադալացիք պատերազմելու ատեն՝ ինկողները վեր-
ցընելու հոգ չենէին, աւելի օգտիւ կրնային պատե-
րազմիլ . բայց անոնց ալ զբաղելով՝ կարգերնին չէին
կրնար բռնել, եւ անոնց իրենց դիակները վերցընե-
լու ժամանակ՝ Սպանիացիք ողջերն ալ կը վիրաւորէին :

Երկրորդ օրը Գորդեղ ծերակուտին նորէն պատ-
գամաւոր խրկեց, եւ իրենց երկրէն անցնելու հրա-
ման ուղեց, սպառնալով միանգամայն որ եթէ խն-
դեբքը մերժելու ըլլան նէ՛ բոլոր երկիրը կ'ապակա-
նէ : Բայց թշնամիք՝ թէպէտ ըրած կորուստներուն

վրայ շատ հոգ ու ցաւ ունէին, սակայն եւ այնպէս
իրենց մտայր վրայ յամառեալ ըլլալով՝ ոչինչ եղա-
նակաւ խաղաղութեան առաջարկութիւնն ընդունիլ
կ'ուզէին, յուսալով որ բախտն իրենց կողմը կը դառ-
նայ, մանաւանդ թէ որ թշնամեաց զէնքերն ան-
դործածելի ընելու հնարք մը կը գտնեն : Քրմերը
ժողովեցին ու սկսան հարցընել թէ ինչո՞ւ այնչափ
բազմութեամբ՝ չեն կրնար թշնամեաց յաղթել, եւ
թէ ի՞նչ եղանակաւ անոնց հետ աւելի յաջողութեամբ
կրնան պատերազմիլ : Քրմերը զանազան մարդագոհներ
եւ դիւթական արարողութիւններ ընելէն ետեւ՝ ըսին
թէ թշնամիք արեւու որդիք ըլլալով՝ ցորեկ ատեն
անոնց յաղթին անկարելի է, որովհետեւ իրենց հօրը
աչքին առջեւն ըլլալով՝ անկից պաշտպանութիւն կը
դտնեն . բայց գիշերը, արեւ չեղած ատեն, դիւրու-
թեամբ կրնաց դաննք ջնջել : Աս մեկնութիւնը Գլխա-
դալացիները համոզեց եւ իրենց զինուորական սովը-
ութեան դէմ՝ գիշերուան մթին Սպանիացւոց վրայ
յարձակելու պատրաստուեցան : Արեւը մտնելուն պէս՝
պատերազմը պիտի սկսէր : Բայց Գորդեղ արդէն
միշտ զգուշութեան մէջ էր . տեսնելուն պէս որ թըշ-
նամիները շարժման մէջ են, զօրքերը զէնքի կանչեց :
Շուտ մը ամէնքը զէնքի վազեցին եւ կարգի մտնելով՝
թշնամեոյն դէմ շարուեցան : Ասոնք՝ որ կը կարծէին
թէ Սպանիացիները տկար ու անզոր պիտ'որ գըտ-
նեն, անոնց դէմ դնելը տեսնելով՝ շատ զարմացան :
Լուսինը քիչ մը ետքը ելլելով՝ աս սաստիկ կոտո-
րածի տեսարանն աղօտ լուսով մը լուսաւորեց . քիչ
տեսնուան մէջ թշնամիք կատարեալ յաղթուեցան,
եւ իրենց մեռելներն ու վիրաւորները հետերնին
չկրնալով տանիլ, դաշտին վրայ թող տուին :

Աս յաղթութեամբ պատերազմին վիճակն որո-
շուեցաւ . Գլխադալացիք խաղաղութիւն խնդրելու
ստիպուեցան : Իրենց վերջին փորձով կատարեալ

Համոզուած էին որ օտարականները դերադոյն էակ-
ներ են եւ միանգամայն անյաղթելի. իրենց քրմե-
րուն բարկացան՝ զիրենք խաբէշուոն Համար, եւ մե-
ջերնէն երկուքը զո՛հ մատուցին: Թողովուրդն ալ աս
դժբախտ դէպքերէն վախցած ըլլալով՝ սկսաւ տըր-
տընջել: Ծերակոյտը Գորդէղին հետ խօսակցութիւն
ընելու հարկը տեսնելով՝ զօրապետին հրաման խրկեց
որ թշնամութիւնները դադրեցընէ: Եւ Գորդէղին դես-
պան խաբեց: Ասոնք եկան խաղաղութիւն առաջար-
կեցին: Եթէ վայրենի ու անդուժ աստուածոց բնու-
թիւնն ունիք նէ, ըսին, ձեզի հինգ գերի կը մատու-
ցանենք, որ անոնց արիւնը խմէք ու միսն ուտէք. եթէ
աւելի քաղցր աստուածոց կարգն էք, աս փետուրնե-
րու եւ ծխանելիքներու պարգեւն ընդունեցէք. իսկ
թէ որ մարդիկ էք, ահաւասիկ ապրելու համար միս
ու պտուղ: Քիչ մը ետքը տեղացիներէն շատ մը մար-
դիկ եկան, որոնց առջեւէն հինգ ծեր կու դար: Ա-
սոնք մեծ խոնարհութեամբ Գորդէղին ոտքն ինկան
եւ հրապարակաւ ծանուցին որ անոր համար իրեն
դէմ պատերազմեցան՝ որովհետեւ զինքը Մոնղոկու-
մային դաշնակիցը կը կարծէին. բայց հիմակ սխալ-
մունքնին ծանչնալով՝ կ'ազաչեն որ զիրենք իր պաշտ-
պանութեան տակ առնէ: Գորդէղ իրենց պատաս-
խան տուաւ թէ իմ բաղձանքս միշտ ան էր որ պա-
տերազմէն դադրիմ եւ հետեւնիդ դաշնակից ու
բարեկամ ըլլամ:

2. Գ. 142837
 P. 73-144597
 Գ. - 145-216597

Յ Ա Ն Կ

Ա. Փեռնանդ Գորգեզին ծնանիլը, կրթուիլն ու երկոսասարգութիւնը: 1

Բ. Գուգա կղզոյն առնուիլը: — Գորգեզ՝ նոր երկիրներ դանելու արշաւանաց հրամանատար կընարուի: 6

Գ. Նոր Սպանիայի արշաւանաց ծամբայ էլլելը: . 13

Դ. Գողումէլ կղզին կը կենան: — Դապասոբոյ կը հասնին: 21

Ե. Գորգեզ Մէքսիկոյի կայսեր դեսպաններուն հետ կը տեսնուի: 28

Զ. Գորգեզին դէմ արանջանաց հոգին կը զօրանայ. բայց անոր հնարքովը կողմնակցութիւնները կը միանան: — Նոր Սպանիայի մէջ առաջին անգամ գաղթականութիւն կը հաստատեն: 37

Է. Չեմբոալացիներն եւ ուրիշ քանի մը ցեղեր Սպանիացոց կը հպատակին ու անոնց հետ դաշինք կը դնեն: 48

Ը. Բանակին մէջ ապստամբութիւն մը կը ծագի: — Գորգեզ իր նաւատորմիդը կ'այրէ եւ ծամբայ կ'ելլէ: 57

Թ. Դաւադալացոց դէմ կը պատերազմին: . . . 64

21.919